İnsan Aptallığının Temel Yasaları
Allegro Ma Non Troppo

CARLO M. CIPOLLA

Türkçesi
Burcu Yılmaz

ıslık

Islık Yayınları: 109
Bilimsel Kitaplar Serisi: 61

İnsan Aptallığının Temel Yasaları
Allegro Ma Non Troppo

Carlo M. Cipolla

Allegro Ma Non Troppo

Türkçesi
Burcu Yılmaz

ISBN:
978-625-7317-34-4

Genel Yayın Yönetmeni
Fahri Özdemir

© 1988 by Società editrice il Mulino, Bologna
© Islık Yayınları, 2023, İstanbul
(Bütün Hakları Saklıdır)

Birinci Baskı
Islık Yayınları, Ocak 2023 / İstanbul

Kapak Tasarım
Ayhan Duman

Dizgi
Islık Yayınları

Baskı ve Cilt
Metro Matbaacılık Ltd. Şti.
Yahya Kemal Beyatlı Caddesi, No: 94 Begos 3. Bölge
Buca / İzmir

Islık Yayınları
Emniyetevler Mahallesi, Ötügen Sokak, No: 4/B
4. Levent / İstanbul

Carlo M. Cipolla

İnsan Aptallığının Temel Yasaları

Allegro Ma Non Troppo

Türkçesi
Burcu Yilmaz

BAŞLARKEN

Hayat ciddi bir meseledir, çoğunlukla trajik, kimi zaman komiktir. Antik Yunanlar hayatın trajedisini derinden hissetmiş ve onu geliştirmiştir. Genellikle daha pratik olan Romalılar, hayatı bir trajedi haline getirmediler ama onu ciddi bir mesele olarak gördüler: Sonuç olarak, insani nitelikler arasında özellikle ağırbaşlılığa değer verdiler ve hafifliği göz ardı ettiler.

Trajik olanın ne olduğunu anlamak ya da tanımlamak zor değildir ve eğer bir adamın kafasında trajik bir figür olarak görünmek varsa, Doğa Ana onun bu ihtiyacını karşılamamış olsa bile, öyle görünmesi zor değildir. Ciddiyet anlaşılması, tanımlanması ve bazı açılardan da uygulanması nispeten kolay bir niteliktir. Tanımlanması zor olan ve herkesin algılayıp takdir edemeyeceği şey komedidir. Komik olanı anlama, takdir etme ve ifade etme yeteneğinden oluşan mizah, insanlar arasında nadir bulunan bir yetenektir.

Açık olalım: kaba, basit, bayağı, hazır mizah (şaka) pek çok kişinin erişebileceği bir şeydir, ancak gerçek mizah değildir. Sahte mizahtır. Mizah, "mizaç" sözcüğünden gelir

ve genellikle psikolojik denge ve fizyolojik esenlik temeline dayanan ince, mutlu bir zihinsel eğilimi ifade eder. Çok sayıda yazar, filozof, epistemolog ve dilbilimci mizahı defalarca tanımlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. Ancak mizahı tanımlamak imkânsız olmasa da zordur. Öyle ki, mizahi bir şaka muhatap tarafından doğru şekilde algılanmazsa, onu açıklamaya çalışmak ters tepmese bile pratikte faydasızdır.

Açıkçası mizah, gerçekliğin komik yönünü tespit ve temsil etme konusundaki akıllı ve ince yetenektir. Ama aynı zamanda çok daha fazlasıdır. Her şeyden önce, Devoto – Oli sözlüğünde yazdığı gibi, mizah düşmanca bir tutum değil, derin ve çoğu zaman hoşgörülü bir insani anlayış anlamına gelmelidir. Dahası, mizah, ifade edilebileceği zaman ve mekâna dair içgüdüsel bir kavrayışı gerektirir. Ölmek üzere olan birinin başucunda insan hayatının faniliğini mizah konusu yapmak mizah değildir. Öte yandan, giyotine giden merdivenleri tırmanan Fransız beyefendi basamaklardan birine takıldığında muhafızlara dönüp "tökezlemenin uğursuzluk getirdiğini söylerler," diye haykırdığında, kellesinin bağışlanmasını kesinlikle hak ediyordu.

Mizah, üretildiği sözlü ifadenin dikkatli ve özgül seçimiyle o kadar yakından bağlantılıdır ki, onu bir dilden öbürüne çevirmek zordur. Bu aynı zamanda, üretildiği kültürün özellikleriyle o kadar iç içe geçtiği anlamına gelir ki farklı bir kültürel ortama aktarıldığında genellikle tamamen anlaşılmaz olur.

Mizah, ironiden ayrıdır. Biri ironi yaptığında, başkalarına güler. Mizah yaptığındaysa başkalarıyla güler. İroni,

gerilim ve çatışmayı besler. Mizah, doğru zamanda ve ölçülü kullanıldığında (doğru zamanda ve ölçülü kullanılmıyorsa mizah değil demektir), gerginliği azaltmak, hazin durumları gidermek, insan ilişkilerini ve dostlukları kolaylaştırmak için mükemmel bir ilaçtır.

Bu nedenle, mizah yapma fırsatı ortaya çıktığında, bu fırsatın kaçırılmamasını sağlamanın toplumsal bir görev olduğuna inanıyorum. Bu sıradan düşünceden aşağıdaki iki makale doğdu. İlkin, yıllar önce (1973'te ve 1976'da) İngilizce olarak ve sadece arkadaşlar için kısıtlı sayıda yayımlandılar. Ancak iki deneme beklenmedik bir başarı elde etti ve kimileri arkadaşları ya da tanıdıkları aracılığıyla kitabın baskılarını edinmeye çalıştı, daha girişimci olan başkalarıysa el altından dolaşan fotokopiler hatta el yazması kopyalar yaptı. Bu durum öyle boyutlara ulaştı ki, yayıncı Il Mulino ve ben sonunda herkese açık bir baskı yapmaya karar verdik; bu baskı, yarı gizli ilk baskının bazı önemli düzeltmeler yapılmış halidir.

Bu resmi baskı vesilesiyle iki açıklama yapma gereği duyuyorum. Biber denemesinde, okuyucu birkaç ironik noktayı tespit etmekte zorlanmayacaktır. Ancak bunun iyi niyetli ve barışçıl bir ironi olduğunu ve mizahtan çok da uzaklaşmadığını -en azından öyle umuyorum- kabul edeceğinizi ümit ediyorum.

İnsan aptallığı üzerine olan denemeye gelince, on sekizinci yüzyıl akademisyenlerinin "nükteli bir buluş" olarak adlandıracakları şeyden ne eksik ne de fazla. Aslında bu makalenin benim kişisel hayatımla hiçbir ilgisi yok. İnsan ilişkilerimde, dostluk ettiğim insanların ezici çoğunluğu-

nun cömert, iyi ve zeki insanlardan oluşması dolayısıyla olağanüstü şanslı bir varlık olduğumu itiraf etmezsem, şimdiye kadar hayatımın gidişatına yön veren kadere karşı büyük bir nankörlük etmiş olurum. Umarım bu sayfaları okuyanlar aptal olanın ben olduğuna karar vermezler.

Ortaçağın Ekonomik Gelişiminde Baharatların (Özellikle Biberin) Rolü

1.

Avrupa'nın yüzyıllar boyunca yaşadığı en büyük trajedilerden biri Roma İmparatorluğu'nun çöküşüdür. O zamanlar, insani hadiselerde sıklıkla olduğu gibi, pek çok kişi bunun ciddiyetini anlamıyordu. Şehir Vandallar tarafından saldırıya uğradığında Kartaca vatandaşlarının çoğu amfitiyatroda oyunların tadını çıkarıyordu ve barbarlar kapılarına dayandığında Köln'ün soyluları ziyafet çekiyordu. Ancak başkaları olayların ciddiyetinin tamamen farkındaydı: Alarik liderliğindeki Got ordusu M.S. 410 yazında Roma'yı yağmaladığında, o zamanlar Beytüllahim'de yaşayan ve henüz bir aziz olmayan Aziz Jerome, "Dünyanın en parlak ışığı söndü" diye yazmış ve derin bir ıstırap ve titreyen bacaklarla şunu ekleyecek gücü bulmuştu: "Roma yok olabiliyorsa, geriye güvenilecek ne kalır?"

Birkaç istisna dışında[1], modern tarihçiler Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının tarihsel boyutu konusunda hemfikir olmakla birlikte, çöküşün nedenleri konusunda hemfikir değillerdir.

Kimileri Hıristiyanları, kimileri paganların yozlaşmasını, kimileri bürokratik refah devletinin yükselişini, kimileri tarımın gerilemesini ve latifundiyaların yayılmasını, kimileri doğurganlığın azalmasını, kimileri de köylü sınıfının yükselişini suçluyor. Yakın zamanda Amerikalı bir sosyolog bu konuyu tekrar tartışmaya açarak Roma'nın, aristokrat sınıfın giderek artan kurşun zehirlenmesi nedeniyle gerilediğine dair parlak ve orijinal bir fikir ileri sürdü.

Kurşun, günde 1 mg'dan daha yüksek dozda alınır veya emilirse, ağrılı kabızlığa, iştah kaybına, kol ve bacaklarda felce ve sonunda ölüme neden olabilir. Ayrıca erkekler arasında kısırlığa, kadınlar arasında düşüklere neden olabilir. Meşhur sosyoloğa göre Romalılar ve özellikle de aristokratlar kritik eşiğin üzerinde miktarda kurşun tüketiyordu. Yaşlı Plinius yemek pişirirken "bronz kapların değil kurşunun kullanılmasını" tavsiye etmekle kalmamış, kurşun aynı zamanda su boruları, kupalar, kozmetikler, ilaçlar ve boyaların üretiminde de kullanılmıştır. Romalıların şarabı daha iyi muhafaza etmek ve tatlandırmak için ona içi kurşun kaplı kaplarda kaynatılmış ve mayalanmamış üzüm suyu kattıklarını da eklemek gerekir. Romalılar bunu ya-

1 İstisnalar arasında, Roma İmparatorluğu'nun sona ermesini insanlığı paganizmden kurtarmak için zamanında gelen ilahi bir müdahale olarak gören Hıristiyan yazarlar da vardır. Daha yakın bir tarihte, bugün İngiltere'de yaygın olan ağır vergilendirme sisteminden etkilendiği anlaşılan bir İngiliz ekonomi tarihçisi, Roma'nın çöküşünü "milyonlarca Avrupalıyı dayanılmaz vergiler ödemekten kurtaran" takdiri ilahi bir olay olarak yorumlamıştır.

parak şarabı sterilize ettiklerini düşünürken, "kendilerini kısırlaştırdıklarının farkında değillerdi".

Amerikalı sosyoloğa göre, kurşun zehirlenmesinin en güçlü göstergesi, Roma aristokrasisindeki "yüksek ölüm oranı ve düşük doğum oranı" yüzünden, "aristokrasinin ağır ölümüyle" birkaç nesil içinde düşünce ve kültür alanında etkili pek çok kişinin ölmesidir. Kurşun zehirlenmesinin özellikle yoğun ve yaygın olduğu bir şehir de, Doğu Roma İmparatorluğu'nun İtalya'daki güç merkezi olan Ravenna'ydı. Ravenna'da hiçbir şey yolunda gitmiyordu. Sidonius Apollinaris'e göre, orada "duvarlar yıkılıyor, sular durgunlaşıyor, kuleler devriliyor, gemiler kuma saplanıyor, hırsızlar nöbet tutuyor, muhafızlar uyuyordu".

Kurşunla zehirlenen ve bu nedenle kabız, kısır ve "aristokrasinin ağır ölümünden" mustarip olan Romalılar artık barbarları kontrol altına alamıyordu. Bunu derin ve etraflı bir yıkım izledi. 4. yüzyılın sonunda, Milano piskoposu Ambrose, çevresinde sadece *"semirutarum urbium cadavere"* [neredeyse harap olmuş şehirlerin yıkıntılarını] görebiliyordu. Dehşete kapılan Gommodian, *"vastantur patriae, prosternitur civitas omnis"* [ülke harap olmuş, şehirler perişan] diye yazmıştır. Anonim bir şair *"omnia in finem precipitata ruunt"* [sonunda her şey mahvoluyor] diye yakınmıştır. Rufinus acı içinde "İnsan nasıl yazabilir? Etrafı düşman silahlarıyla çevrili ve her yerde sadece harap olmuş şehirler ve tarlalar görürken," demiştir.

2.

Böylece, ilk yüzyılları İngiliz dilinde "karanlık çağlar" olarak adlandırılan ortaçağ başladı. Kısa süre önce bir akademisyen, o zamanların "barbarlar için o kadar da karanlık olmadığını" belirtmiştir. "Barbar" olmadığımız için, ortaçağın ilk yüzyılları bizim için karanlık olarak kalmaya devam ediyor. Karanlıkta garip şeyler olur. Erken ortaçağın karanlığında insanlar savaşanlar, dua edenler ve çalışanlar, bu nedenle hizmetkar gözüyle bakılanlar, olarak ikiye ayrılmıştı. VI. Philippe'nin sekreteri Philippe de Vitry bunu şu şekilde açıklamıştır: "Yaklaşan felaketlerden kaçmak için halk üçe bölündü. Biri Rab Tanrı'ya dua etme görevini üstlendi. İkincisi ise kendini ticaret ve tarıma adadı. Ve son olarak, yukarıda bahsedilen iki grubu adaletsizlikten ve saldırılardan korumak için baronlar yaratıldı." Ancak Philippe de Vitry'nin açıklaması taraflı ve yanlıştır. Baronların "öbür iki grubu adaletsizlik ve saldırıdan korumak" gibi en ufak bir niyetleri yoktu. Aksine, adaletsizliğe adaletsizlik, saldırganlığa saldırganlık eklemek için ellerinden geleni yaptılar. Tek bir tutkuyu geliştirdiler, o da dalaşmaktı. Bu mümkün olmadığında, kanlı turnuvalarda ya da daha az kanlı olmayan av partileriyle rahatlıyorlardı. Genel itibarıyla Avrupa'nın ikiyüzlülük ve şiddetle dolmasına katkıda bulundular.

Bu yetmezmiş gibi, saldırgan ve tehditkâr yabancı halklar dışarıdan baskı yapıp şiddete şiddet, soyguna soygun kattı. Müslümanlar güneyden, Macarlar doğudan, İskandinavlar kuzeyden bastırıyordu. Sonuncusu, İskandinavlar, belki de en kötüsüydü. Kanlı akınlarını neden ve nasıl başlattıkları ve hangi nedenlerle Avrupa'yı bu kadar uzun

süre yağmaladıkları bilinmemektedir. Kuşkusuz üstün bir deniz teknolojisine[2] sahiptiler ve genellikle öne sürülen gerekçe soygundu. Ama bundan daha fazlası vardı. Yakın tarihli bir Norveç yayını, "savaşçı İskandinav toplumunda kadınların rolünün büyük önem taşıdığını" belirtmektedir. "Vahşi ve zorlu Viking kadınları, zaman zaman tehlikeli bir şekilde hainleşebiliyorlardı ve kendilerine boyun eğdirilmesine hiçbir durumda ve asla izin vermediler."

Böylesine zorlu kadınların kocalarının uzaklarda uzun süre kalmayı tercih etmelerine şaşmamalı. Dahası, Viking erkekleri ağır aile içi sorunları unutmak için güneyde hoş fırsatlar buldular. *Annaìes de Saint-Bertin*'e göre M.S. 865 yılında büyük bir *Nortmanni* grubu *"ex se circiter ducentes Parisyus mittunt ubi quod quaesive- runt vinum"* (şarap aramak için yaklaşık iki yüz kişilik bir müfrezeyi Paris'e gönderdi).

Şiddet olayları ve dönemin bunalımlı yaşam koşulları ölüm oranlarını çok yüksek seviyelere taşımıştır. Toplumun ayakta kalabilmesi için yüksek ölüm oranlarının eşit derecede yüksek doğurganlıkla dengelenmesi gerektiği açıktır. İmparatorluğun çöküşünden sonra Avrupalılar neyse ki kendilerini kurşunla kısırlaştırma alışkanlıklarını bırakmışlardı. Bu iyi bir şeydi. Ancak aynı zamanda, Doğu ile ticaret giderek azalıyordu, böylece Doğu'dan gelen biber Batı'da gitgide daha nadir ve pahalı bir emtia haline geldi. Belçikalı büyük tarihçi Henry Pirenne ve ekolü, Hıristi-

2 İlkel olmasına rağmen Viking halkı bazı yönlerden hayli gelişmişti. Amerikalı bir antropolog, bazı ilkel halkların sosyokültürel gelişiminin döndürülmüş faktör endeksini hesaplayabilmiştir. Vikingler için döndürülmüş faktör endeksi 1.60 iken, Aztekler için 1.73, Hotantolar için 0.99, Mafulular için 0.89, Buşmanlar için 0.44 ve Eskimolar için 0.28'dir. "Döndürülmüş faktör endeksi"nin ne işe yaradığını sadece onu geliştiren Amerikalı antropolog biliyor.

yanlık döneminin 7. ve 8. yüzyıllarındaki Müslüman ilerleyişinin Doğu ile Batı arasındaki zaten sallantıda olan ticari ilişkilere son darbeyi vurduğunu kanıtlamak için özenli bir araştırma yaptı; bu darbenin sonucunda Batı'da biber her zamankinden daha az bulunur hale gelmişti.

3.

Biberin güçlü bir afrodizyak olduğu bilinir. Biberden mahrum kalan Avrupalılar, yerel baronların, İskandinav savaşçıların, Macar istilacıların ve Arap korsanların neden olduğu can kaybını zar zor telafi edebildi. Nüfus azaldı, kasabalar boşaldı, ormanlar ve bataklıklar giderek daha da genişledi. Bu dünyada daha iyi bir yaşam umudunu yitiren insanlar, umutlarını giderek daha fazla öbür dünyadaki yaşama ve Cennet'teki ödüllere yönelttiler, bu da dünyadaki biber eksikliğine katlanmalarına yardımcı oldu.

Sadece aptallar geleceğe iyimserlikle bakabiliyordu. Bilgeler bundan kutsal bir dehşet duydu ve birçoğu acımasız ve kanlı bir dünyadan kaçmak için manastırların huzuruna sığındı. Artık eksik olan tek şey, peygamberler tarafından önceden bildirildiği gibi, Mahşerin korkunç atlılarının ortaya çıkmasıydı ve herkes bunun 31 Aralık 999 gece yarısı gerçekleşeceğine inanıyordu. O korkunç gün gece 11.30'da anneler bebeklerini göğüslerine bastırdı ve âşıklar birbirlerini son bir kez acıklı bir sevgiyle kucakladı. O meşum ve korkunç gece yarısı tam vaktinde geldi ama -herkesi hayrete düşüren bir şekilde- Mahşerin Atlıları gelmedi. Kaçırdıkları randevu Avrupa tarihinin dönüm noktası oldu.

4.

Yeni binyıl, Batı Avrupa'nın binyılı olarak kabul edilebilir. Bu yeni dönemin başlamasında dönemin önde gelen iki şahsiyetinin, Bremen Piskoposu'nun ve Münzevi Peter'in payı büyüktür. Bu ikisi nihayetinde Avrupa emperyalizminin kurucularıydı. Bremen Piskoposu'nun bal ve av hayvanlarına karşı zaafı vardı. Peter ise baharatlı yiyecekleri tercih ederdi. İkisinin yaptığı şey aslında çok basitti. Etrafları, en sevdikleri spor birbirlerini öldürmek olan şiddet yanlısı kişilerle çevrili olan piskopos ve münzevi, katalizör görevi görerek Avrupalıları, şiddetlerini öbür Avrupalılardan ziyade Avrupalı olmayanlara uygulamaya yönelttiler. Gerçek bir Alman olan piskopos, diplomatik süslerden uzak, açık ve net konuşuyordu. 1108'de şöyle haykırıyordu: "Slavlar iğrenç bir halk ve toprakları bal, tahıl ve av hayvanlarıyla dolu. Genç şövalyeler, Doğu'ya yönelin." Böylece korkunç piskopos bal, tahıl ve av hayvanlarının cazibesiyle birçok genç Alman asisini Doğu'ya sürükledi ve Elbe nehrinin ötesindeki toprakların Almanlar tarafından fethedilmesine ve nihayetinde Prusya devletinin kurulmasına yol açan *Drang nach Osten*'i[3] başlattı.

Münzevi Fransızdı. Guillaume de Try'in yazdığı gibi, "Pierre, Fransa Krallığı'ndaki Amiens Piskoposluğu'nda doğdu. Ufacıktı ve sağlığı kötüydü ama büyük bir kalbi vardı". Gilbert de Nogent'e göre, Pierre "çok az ekmek yer, sadece balık ve şarapla yaşardı". Bu nedenle kolesterol sorunu yoktu. Ancak kimse Pierre'in biberli yiyeceklere karşı bir zaafı olduğunu söylemez. Eğer sadece balık

3 Almanya'yı Orta ve Doğu Avrupa'nın Slav topraklarına kadar genişletmek isteyen 19. yüzyıl Alman milliyetçiliğinin adı. (ç.n.)

ve şarap tüketiyorsa, bunu zengin bir başrahip değil fakir bir münzevi olduğu ve bu nedenle kaçakçılar tarafından Batı'ya kaçırılan ve orada çok yüksek fiyata satılan biberi almaya gücü yetmediği için yapmıştır. Kasvetli ormanın suskun, ulu ağaçlarıyla çevrili inziva yerinde tek başına kalan Pierre, sessizce acı çekiyor ve basit yemeklerine biraz biber ekleyebilmek için sürekli Yüce Tanrı'ya dua ediyordu. Ancak Yüce Tanrı, azıcık biberin bile Pierre'in ruhani yaşamını tehlikeye atacağını biliyordu ve bu nedenle biber yerine ona yağmur, kar ve şimşek gönderiyordu.[4] Bu, ilahi bakış açısından akıllıca ve adil bir şeydi ama sıra dışı bir adam olan Pierre'e göre öyle değildi. İnzivasında yalnız, dualarının sürekli başarısızlığa uğramasından dolayı hayal kırıklığına uğrayan Pierre, yavaş yavaş büyük bir plan tasarladı: Kutsal Toprakları Müslüman baskısından kurtaracak, aynı zamanda Doğu'ya giden iletişim yollarını yeniden açacak ve böylece Avrupa'ya düzenli biber tedarikini yeniden mümkün kılacak bir haçlı seferi düzenlemek. Tek bir vuruşla, kişi hem cennette, gelecekteki tatlı ödülün ve yeryüzündeki biberli ödülün güvencesini elde edebilirdi. Girişimin başarısına gelince, bundan kuşku duyulamazdı: Pierre'in gizli arzusunu bilse bile Yüce Tanrı, Müslümanları yok edecek ve Kutsal Toprakları kurtaracak bir girişime yardımını nasıl esirgeyebilirdi?

Bir fikrin bir insanı nasıl dönüştürebildiği inanılmaz. Münzevi Pierre, o sessiz, yalnız Pierre, kasvetli ormanın ulu, suskun ağaçlarını terk etti ve kulübeden kulübeye, köyden köye, şatodan şatoya dolaştı, karşı konulmaz bir

4 Francis Galton'un Statistical "Inquiries into the Efficacy of Prayer" adlı ünlü makalesinde, Petrus'un dualarının olumsuz sonuçlarına hiç değinilmemektedir.

dille zihinleri ve kalpleri alevlendirdi. Guillaume de Try hayranlıkla, "O büyük bir hatipti," diye yazmıştır. Ancak başarısı sadece kendisine değil, aynı zamanda bir dizi sosyokültürel unsura da dayandırılmalıdır.

5.

İnsan göçünün her biçiminde çekim ve itme güçleri vardır. Biber kesinlikle çekim gücüydü; şarap ise itici güçtü. Fransız Rutebeuf, bol içkili bir gecenin ardından baronların Haçlı Seferi için şevkle dolduğunu ve savaştaki kahramanlıkları ve zafer eylemlerini yüksek sesle hayal ettiklerini belirtir. Rutebeuf 13. yüzyılda böyle yazmıştır, ancak ifade ettiklerinin anlamı Pierre ve takipçilerine kadar uzatılabilir. Daha önce de belirttiğim gibi, Gilbert de Nogent'e göre Pierre "balık ve şarapla yaşıyordu". Takipçilerinin balık sevmemesi mümkündür, ama şaraba gelince, buna kesinlikle itirazları yoktu.

Dönemin sosyoekonomik koşulları Pierre'in planını kolaylaştırdı. Resmi Kilise, baronları şiddet yanlısı ve kanlı davranışlarından dolayı her zaman kınamıştı. Şimdi ise Pierre onlara, Kilise'nin azarlamaları yerine övgüyü hak ederek komşularını dövmeleri için fırsat veriyordu. Feodalizmin demir yasalarına göre veraset haklarından mahrum olan soyluların koç gibi delikanlıları, Pierre'in planında Doğu'daki mülkleri fethetme ve aynı zamanda Yüce Tanrı'nın gözünde liyakat kazanma olasılığını gördüler. Sıradan insanlar da hayatlarını değiştirmek için bir fırsat gördü: Sefilliklerine son verecek, Tanrı'nın kutsaması ve bereketiyle Doğu hazinelerinin yağmalanmasına katılacaklardı.

6.

Sanayi devriminden önce ulaşım ve iletişim hem yavaş hem zordu. Yolları ve köprüleri olmasına rağmen Roma döneminde de durum böyleydi. İmparatorluğun çöküşünden sonra yollar bakıma muhtaç hale geldi ve köprüler yıkıldı, bu nedenle ulaşım ve iletişim daha zorlu ve yavaş hale geldi. İnsanlar mümkün olan her yerde suyollarından yararlanmaya başladı. Ancak Pierre'in zamanında Akdeniz neredeyse tamamen Müslüman korsanların elindeydi. Pierre ve takipçileri Müslümanlarla karşı karşıya gelmek istiyordu ama açık denizlerde değil. Baronlar at sırtında savaşırken cesurdu, deniz tuttuğunda değil. Deniz tuttuğunda, isteyeceğin son şey Müslüman bir korsanla karşılaşmaktır. Bu yüzden Haçlıların çoğu, en azından Cenova ya da Venedik'e kadar kara yolunu seçti.

Yolculuk uzundu ve Haçlılar bunun farkındaydı. Dahası, şaraptan ve Pierre'in sözlerinden ne kadar büyülenmiş olurlarsa olsunlar, Haçlılar kâfirleri yenmenin uzun zaman alacağını fark etmişlerdi. Bu yüzden memleketlerini ve eşlerini uzun yıllar göremeyeceklerini biliyorlardı.

İskandinavya'nın olağanüstü durumunu bir kenara bırakırsak, ortaçağ Avrupası'nın erkeğin tartışmasız egemenlik alanı olduğu kesinlikle söylenebilir. Erkek mutlak efendi ve hâkimdi. Kadınların iç dünyalarında bu konuda ne hissettikleri bilinmemektedir. Erkek üstünlüğünü sözde kabul ediyorlardı. Ancak bir atasözü şöyle der: "İnsanın eşine güvenmesi iyidir ama güvenmemesi daha iyidir." Haçlıların neredeyse hiçbiri okuma yazma bilmiyordu ama atasözlerini biliyorlardı. Böylece, bekâret kemeri fikri bu

sosyokültürel bağlamda doğdu: Haçlılar birbiri ardına, ayrılmadan önce eşlerini (kadın için) rahatsız edici ama (koca için) güven verici kemerle bağlatarak kendilerini kalleşliklerden korumayı düşündüler.[5] Demirciler altın çağını yaşadı ve Avrupa madenciliği güçlü bir büyüme evresine girdi. Bu, bir dizi muhteşem gelişmenin yalnızca ilkiydi.

7.

Müslümanlar yenilmişti. Peter biber arzusunu tatmin edebildi ve kasvetli ormanın sessiz ulu ağaçlarını unuttu. Haçlılar Doğu'da pek çok ilginç şey buldu ve topraklarını da kemerli eşlerini de neşeyle unuttular. Dönemin tarihçilerinden Fulcher de Chartes'ın yazdığı gibi:

Batılı olan bizler Doğuluya dönüştük. Kendi ülkemizi çoktan unutmuştuk. Hâlihazırda bir evi, ailesi ve hizmetkârları olanlar var, sanki bunlar babalarından ya da miras kalmış gibi. Eşleri hemşerileri değil de Suriyeli, Ermeni ve hatta vaftiz edilmiş Sarazen olanlar var. Batı'daki tüm mal varlıklarını elini kolunu sallayarak bırakan akrabalarımız ve dostlarımız her gün bize katılıyor. Orada fakirken, Tanrı onları burada zengin yaptı. Üç kuruşları burada çoğalıp altın oldu. Öyleyse neden Batı'ya dönecektik ki?

Yüce Tanrı, biber, altın sikkeler, münzeviler, derebeyleri ve Sarazen kadınlarının garip bir şekilde dahil olduğu bu inanılmaz olayda, aklını kaybetmeyenler sadece İtal-

5 Avrupalı kadınların hepsi bekâret kemerlerine hapsedilmiş halde evde kalmayı kabullenmedi. Biber severlerin bazıları Haçlıları takip etti. Örneğin Arap tarihçi İmadeddin'e göre, bir gün "üç yüz güzel Avrupalı kadın bir Ortadoğu limanına geldi. Genç ve güzel bu kadınlar, kendilerini Haçlılara sunmak için toplanmıştı. Güzel ve yuvarlak hatlı, aynı zamanda arsız ve mağrur, çok veren ve çok alan kişilerdi".

yanlardı. Bunlar arasında Venedikliler, Germen istilalarının acıklı zamanlarında bataklıkların ortasındaki birkaç küçük adaya sığınmışlardı ve bu adalarda, bir 10. yüzyıl gözlemcisinin belirttiği gibi, *"illa gens non arat, non seminat, non vindemiat"* ("bu insanlar çift sürmüyor, tohum ekmiyor ve hasat etmiyordu"). Bu nedenle yaşamak için ticaretle uğraşmak zorundaydılar.

Amerikalı bir tarihçi birkaç yıl önce "Venediklilerin ticaretten ve her türlü yoldan elde ettikleri kazançlara duydukları açgözlülüğün ancak Cenevizlileri karakterize eden vicdan yoksunluğuyla karşılaştırılabileceğini" yazmıştı. Keskin bir Anglosakson ekonomist de şöyle yazmıştı: "Saf Haçlılar hakkında çok az şey bildikleri ya da hiçbir şey bilmedikleri bir ticari çıkarlar ağının içinde buldu kendini. İlk üç Haçlı seferi sırasında onlara gemi tedarik eden Venedikliler, vicdansız bir tüccarın pazarda köyün delisini kandırdığı gibi utanmadan kandırdı onları." Gerçek şu ki İtalyanlar, Kutsal Topraklar'ın Hıristiyanlar tarafından işgal edilmesinden doğan muazzam ticari potansiyelin farkına varmıştı. Pierre, canı biber çeken tek Avrupalı değildi. Batı'da on binlerce Pierre vardı ve İtalyanlar - pazar araştırması konusunda ders almamış olsalar da - ticareti ele geçirerek bundan önemli ölçüde tekelci kâr elde ettiler. Hollandalılar, Almanlar ya da İngilizler bunu yapmış olsaydı tarih kitaplarında Protestan ahlakının takdire şayan örnekleri ve protokapitalizmin övgüye değer şampiyonları olarak anılacaklardı. Sadece İtalyan oldukları için, "açgözlülüğün" ve "ticari vicdan yoksunluğunun" içler acısı örnekleri olarak tanımlandılar. Her ne olursa olsun, İtalyan tacirler o kadar çok şey yaptılar ki, biber ticareti yüzyıl süren olağanüstü bir genişleme evresine

girdi. İskenderiye'de bütün bir cadde, hatta bütün bir semt biber ticaretine ayrılmıştı ve Batı'da yüzyıllar boyunca neredeyse tamamen yok olan biber, pazarlarda ve sofralarda giderek artan miktarda yeniden ortaya çıktı.

8.

Kasvetli ve hüzünlü bir yer olan Batı Avrupa, şaşırtıcı biçimde canlılık, enerji ve iyimserlikle dolup taşan bir ülkeye dönüştü. Biber tüketimindeki artış, etraflarında bekâret kemerleriyle kilitlenmiş bu kadar güzel kadın varken, aniden demir işçiliğine büyük ilgi duyan erkeklerin coşkusunu artırdı; birçoğu demirci oldu ve neredeyse hepsi anahtar yapmaya yöneldi. Bunun iki önemli sonucu oldu:

1) İngiltere'de Smith (= demirci), Almanya'da Schmidt, İtalya'da Ferrari, Ferrano veya Fabbri, Fransa'da Favre, Febvre, Lefevre soyadlarının artan sıklığı;

2) kesin bir yükselişe ve sürdürülebilir büyüme aşamasına giren Avrupa madenciliğinin gelişimi.

Biberin önemli bir özelliği vardı; dayanıklı olması. Aynı zamanda kolayca elden çıkarılabilir bir maldı çünkü aklı başında hiç kimse biberi reddetmezdi. Bu nedenle sadece bir enerji kaynağı olarak değil, aynı zamanda bir değişim aracı olarak da hizmet edebilirdi. Biber genellikle para olarak kullanıldığından, tacirler aynı zamanda banker oldu ve hem yoksullar hem de savurganlarla tefecilik yaptılar. Selahaddin'e silah, Avrupalılara afrodizyak biber satıp büyük çapta tefecilik yaparak kendilerini Tanrı'nın gözünde kötü duruma düşürdüklerini içten içe çok iyi biliyorlardı. Böylece, vicdanlarını rahatlatmak adına, hayır işlerine ve Ki-

lise'ye bağışlamak için önemli meblağlar ayırdılar. İtalyan tacirler muhasebe ve işletme yönetimi konusunda en üst düzeyde uzmanlığa sahipti ve bu nedenle bu meblağların kesin ve titiz kayıtlarını defterikebirlerde "Yüce Tanrı'nın hesabı" olarak adlandırılan özel hesaplarda tutuyorlardı.

Tacirlerden bağış alan piskoposlar ve başrahipler bu bağışların çoğunu kiliseler, katedraller ve manastırlar inşa etmek ya da onarmak için harcadılar. Dahası, yüzyıllar boyunca muazzam hazineler biriktirerek Avrupa ekonomisini ağır bir deflasyonist baskıya maruz bırakan piskoposlar ve başrahipler, artık biber piyasada mevcut olduğu için kasalarını açtılar ve önemli miktarda serveti dolaşıma sokarak gerçek küresel talebi şişirdiler. Katedrallerin inşası için harcanan büyük miktardaki para duvar ustalarına iş ve para getirmiş, onlar da kazandıkları parayı ekmek ve giysi almak için harcamış, böylece fırıncılara ve terzilere iş sağlamışlardır. Bu şekilde "çoğaltan şey", Avrupa ekonomisinin gelişimini desteklemiş ve büyütmüştür.

Nüfus tabii ki arttı; ancak: a) biber ticaretinin genişlemesi b) bu genişlemenin yukarı ve aşağı yönlü etkileri ve c) "çoğaltan" ve "hızlandıran"ın etkileri nedeniyle, gelir artış hızı nüfus artış hızını aştı, kişi başına düşen gelir arttı ve 13. yüzyılın sonuna kadar Batı, Malthus tuzağına düşmemeyi başardı.

Kliometrik terimlerle, durum aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

Büyük göç hareketleri olmadığında

$\Delta N = B - D$

Burada Δ N nüfus artışını, B doğumları ve D ölümleri temsil etmektedir. D kısa vadede şiddetli bir şekilde dalgalanmış, ancak aşağı yukarı sabit bir seviyede kalmıştır. Öte yandan

$$B = \alpha Pc$$

Burada B doğumları, α biberin afrodizyak sabitini ve Pc biber tüketimini temsil etmektedir. Pc arttıkça, B ve Δ N çok yüksek pozitif değerler almaya başlar. Pc = Pt olarak tanımlayabiliriz, burada Pt biber ticaretidir. Daha önce kâtedraller, duvarcılar, fırıncılar ve terziler hakkında söylenenlere dayanınca, $\Delta Y = \beta Pc$ olduğu açıktır; burada Δ Y gelirdeki artışı temsil etmektedir. Tüm bunlardan şu sonuç çıkıyor:

$$\Delta N = (\alpha / \beta) \Delta Y - D$$

$\alpha / \beta < 1$ olduğunu kabul edersek, şu sonuca varırız:

$$\Delta N = \alpha / \beta \Delta Y - D < \Delta Y - D$$

$$\Delta N < \Delta Y - D < \Delta Y$$

Başka bir deyişle, gelir artış hızı nüfus artış hızını geçmiş ve daha önce de belirtildiği gibi Malthus tuzağından kaçınılmıştır.

Ekonomik devrimi önemli bir toplumsal devrim takip etti. Amerikalı bir sosyolog birkaç yıl önce bu konuda "Weber'in *Protestan Ahlakı*'nın Protestanlık öncesi yorumunun feodalizmin çöküşünde kilit rol oynadığını" yazmıştı. "Kısacası, şu ya da bu nedenle, şehirler toprak sahiplerini bütünlemek için büyüdü. Sermaye şehirlerde biriktikçe, toprak sahipleri, nihayetinde [feodal] sistemin

çöküşüne yol açan bazı önlemlere başvurmak zorunda kaldı." Bu gülünç ifadeyi desteklemek, ayrıntılandırmak ve açıklığa kavuşturmak için (bir bilim akademisi tarafından cömertçe desteklenen) yirmi yedi sayfalık cebirsel ek açıklama gerekmişti.

Batı Avrupa'da, "Protestanlık öncesi" Protestanlar önemli bir başarı elde etmiştir. Kentlerin büyümesiyle giderek genişleyen surlar içinde, Protestanlık-öncesi-Protestanlar (yani kent taciri burjuvazisi) giderek daha önemli bir toplumsal konum ve daha dinamik bir rol kazandı. Aristokratlar çocuklarına at binmeyi, avlanmayı ve düello yapmayı öğretirken, şehirlerdeki Protestanlık-öncesi-Protestanlar bunun yerine muhasebe okulları açtılar. İki sınıf sadece bir noktada hemfikirdi: İnsan değil yük hayvanı olarak görülen köylüleri sonuna kadar sömürmek. Köylüler zaman zaman isyan etmiş ama her seferinde yenilerek yerlerine geri dönmüşler.

Zamanın hikâyecilerinin bir ağızdan tekrarladığı gibi:

Rusticani non civiles
semper erunt et sunt viles
Rusticani sunt fallaces
sunt immundi, sunt mendaces.
(Barbar köylüler
Daima var olacak ve ucuzlar
Düzenbazdır köylüler
Yalancıdır, pistir)

9.

İngiltere her zaman yağmurlu bir iklime sahip olmuştur ve şemsiyeyi icat edenin bir İngiliz olması tesadüf değildir. Ancak söz konusu dönemde İngiltere sadece yağmurlu değil, aynı zamanda az gelişmiş bir ülkeydi (sadece bugünün standartlarına göre değil, o zamanın standartlarına göre de az gelişmişti). Yağmurlu, bu nedenle melankolik ve dahası az gelişmiş olan İngiltere, nispeten seyrek nüfuslu bir ülkeydi. Bu koşulların bir araya gelmesinin bir dizi önemli sonucu oldu. Bol yağış ve nemli iklim, mükemmel ve bol otlakların varlığını desteklemiştir. Mükemmel ve bol otlakların varlığı, olağanüstü koyun sürülerinin varlığını desteklemiştir. Olağanüstü koyun sürülerinin varlığı, bol miktarda en kaliteli yün anlamına geliyordu. Nüfusun düşük ve az gelişmiş olması, a) yün üretiminin ihtiyaçlarını aştığı anlamına geliyordu; b) İngilizler yünü bir mamule (yani kumaşa) dönüştürmek yerine uzun süre hammadde olarak ihraç etmeye devam ettiler.

Bu noktada, sözü kesintiye uğratma riskini göze alarak, İngiltere'nin kaderi ile İtalyanınki arasında bir karşılaştırma yapma kendiliğinden ortaya çıkıyor. Ortaçağda yün en çok aranan hammaddeyken İngiltere'nin elinde mükemmel yün vardı; Sanayi Devrimi sırasında en değerli hammadde kömürken İngiltere'nin elinde mükemmel ve bol miktarda kömür vardı; ve (günümüzde) petrol üretimde en çok kullanılan enerji kaynağı haline geldiğinde İngiltere'nin elinde Kuzey Denizi petrolü vardı. Buna karşılık, İtalya'nın ortaçağda çok az ve kalitesiz yünü, Sanayi Devrimi'nde çok daha az ve çok daha kalitesiz kömürü ve içinde

bulunduğumuz çağda çok çok az ve çok çok az petrolü vardı: Öte yandan, her zaman bol miktarda mermeri vardı ve bunu çoğunlukla kiliseleri süslemek ve mezarlıklara anıtlar dikmek için kullandı.

İhtiyaç zekâyı keskinleştirir ve ortaçağ İtalyanları da onu nasıl keskinleştireceklerini biliyordu. Kıta Avrupası'nda, Protestan-öncesi-Protestanlar giyime çok para harcıyor ve giderek daha fazla kaliteli kumaş arayışına giriyorlardı. İki kere ikinin dört etmesi gibi, İtalyan tacirler de noktaları birleştirdi: İngiliz yününü ithal ettiler, tokaçlama değirmenleri aracılığıyla üretim sürecini makineleştiren verimli yünlü kumaş fabrikaları kurdular ve büyük kâr elde ettiler.

İngiliz yününün büyük bir kısmı İngiliz manastırlarının ve rahibe okullarının topraklarından geliyordu. 14. yüzyılın ilk yarısında yaşayan iyi bilgili bir Floransalı tacir olan Francesco di Balduccio Pegolotti listesinde şunları sıralıyordu:

67 Cestello Tarikatı manastırı
41 Promustieri Tarikatı manastırı
57 Kara Tarikat (Benedikten) manastırı
20 rahibe manastırı

Bu kurumlar İngiltere'nin en iyi yünlerini satıyordu.

Gelişen yün ticareti İngiliz rahipleri çok zengin etti. Bu servetin bir kısmı manastırların yeniden inşasına ve güzelleştirilmesine, bir kısmı da yeni arazilerin satın alınmasına tahsis edildi, ancak büyük bir kısmı yağmurlu ve nemli yerlerde yaşayanları saran melankoliyle mücadele için harcandı. Biberi ne kadar sevseler de, keşiş oldukla-

rı için, yan etkileri nedeniyle çok fazla tüketemezlerdi. Bu yüzden onlara kalan tek şey şaraptı.

Şarap İngiltere'ye ilk Romalılar tarafından getirilmiş ve Hıristiyanlar da şarabı orada tutmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Uzun mesafeli ticaretin neredeyse hiç olmadığı ve Fransa'dan şarap tedarikinin çok düzensiz olduğu ortaçağın başlarında, İngilizler kendi adalarında yaygın biçimde bağcılık yaptılar. Ama şarapları çok kötüydü. Fatih William bunu biliyordu ve 1066'da İngiltere'yi işgal etmeye karar verdiğinde yanına iyi Fransız şarapları almanın en iyisi olacağını düşünmüştü.

Sonraki yüzyıllarda yaşanan olaylar işleri epey karmaşıklaştırmıştır. 1137 Noel günü Akitanyalı Eleanor, Fransa Kralı VII Louis ile evlendi ve çeyiz olarak muhteşem üzüm bağlarıyla Akitanya Dükalığı'nın geniş topraklarını getirdi. Ancak bu evlilik yürümeyecekti. "Eleanor, Louis VII gibi hassas bir adam için muhtemelen en uygun kadın değildi." Bir İngiliz tarihçi bu cümlesiyle dünya *understatement* [bir şeyi olduğundan daha az gösterme] ödülünü kazanmıştır. Bildiğimiz kadarıyla Eleanor çok güzel, son derece zeki, işgüzar, inatçı ve hayli yaşam doluydu. Biberi sanki çikolataymış gibi yalayıp yutuyordu (ama o günlerde çikolata henüz Avrupa'ya gelmemişti). Louis ise dindar bir adamdı, tamam karısına âşıktı ama onu entelektüel, psikolojik ve fiziksel açıdan tatmin etmekten kesinlikle acizdi: En sevdiği dostları, birlikte ayin şarkıları söylemeyi sevdiği keşişlerdi.

1144 yılında Papa III. Eugenius, Arap ayaklanması nedeniyle Haçlıların Ortadoğu'da uğradığı insan ve top-

rak kaybından dolayı kalbi kırılmış ve bunalmış bir halde, Kral Louis'yi Müslümanların ilerleyişini durdurmak için ikinci bir Haçlı seferi düzenlemeye ikna etti. Kral Louis, Berdardo da Chiaravalle'nin yardımıyla baronlarını kendisini izlemeye ikna etmeyi başardı. Eleanor evde oturup bekâret kemeri takarak tığ işi yapacak biri değildi ve kocasıyla baronlarının peşinden Haçlı Seferine gitti.

Ancak Ortadoğu macerası karı koca arasındaki bağları güçlendirmek yerine tamamen bozdu. Eleanor Doğu'nun harikalarını ve zevklerini görünce heyecanlandı ve her zamankinden daha hayat dolu oldu; Kral Louis ise Müslümanlarla savaşmadığı boş zamanlarının çoğunu keşişlerin ayinlerine eşlik ederek geçirdi. Eleanor kocasının "kraldan çok keşiş olduğunu" söyleyip duruyordu ve pek de iyi niyetli olmayan bir vakanüvise göre kraliçe bir gün krala bağırarak "çürük bir armuttan farksız olduğunu" söylemişti.

Çift Kasım 1149'da Paris'e döndü. İkisinin etrafında iki başrahip dolanıp duruyordu: Nazik, kültürlü ve estet Suger ve baş belası Bernardo da Chiaravelle. Suger 1151'de öldü ve onunla birlikte kraliyet çiftinin evliliğini kurtarmak için epey çabalayan bir eleman da ortadan kayboldu. Geriye tıpkı herhangi bir kadına, özellikle de çekici bir kadına karşı şüphe ve düşmanlık duyguları beslediği gibi Eleanor'a karşı da her zaman aynı duyguları besleyen baş belası kaldı. Bu belanın VII. Louis üzerindeki kötü etkisi belirleyici oldu. Kral, Papa'dan kan bağı nedeniyle evliliğin iptal edilmesini istedi ve Mart 1152'de Louis ile Eleanor arasındaki evlilik iptal edildi.

İptal kararı eline geçen Louis, Fransa'daki tüm kiliselerde *Te Deum* okunmasını emretti, ancak Kral Louis, inatçı Eleanor'un annesi aracılığıyla İngiltere tahtının varisi ve kendisinden on bir yaş küçük olan Normandiya Dükü Henry ile 18 Mayıs 1152'de evlendiğine ilişkin korkunç haberi aldığında *Te Deum*'un son notası henüz bitmemişti. Henry'ye babasından Normandiya, Maine, Anjou ve Touraine miras kalmıştı. Eleanor'la evlenerek Akitanya'yı da güvence altına aldı. 1154 yılında İngiltere tahtına çıktı. Böylece 1154'te İngiltere Kralı sadece İngiltere'yi değil, aynı zamanda Fransa topraklarının üçte ikisinden fazlasını ve burada gelişen muhteşem üzüm bağlarını da kontrol altına alıyordu.

İşte o zaman Fransız şarabı hatırı sayılır miktarlarda İngiliz pazarına akmaya başladı. Poitou ve Normandiya'nın kaybından sonra Kral John, Bordeaux'yu Fransa'daki İngiliz gücünün merkezi haline getirdi, böylece İngiliz tüketiciler bordo şarabına odaklanmaya başladı. Gaskonya'dan ilk şarap sevkiyatı 1213 yılında Southampton'a, ertesi yıl da Bristol'a ulaştı. Bu sıralarda, İngiliz keşişlerin yün satışı hızlı bir genişleme aşamasına girdi. 13. yüzyılın sonunda İngiltere yılda ortalama 30.000 çuval ham yün ihraç ediyordu. Aynı zamanda Gaskon şarap ticareti de büyüdü ve tarihçiler 14. yüzyılın başlarında Bordeaux'nun İngiltere'ye yılda ortalama 700.000 hektolitre şarap ihraç ettiğini tahmin ediyor.

İşte o zaman ortaçağ kapitalizmi zirveye ulaştı. Biber, şarap ve yün genel refahın ana öğeleriydi, biber, Marx'ın tarihin itici gücü olarak adlandırdığı rolünü doğal olarak sürdürüyordu.

10.

Longobard Bertoldo güneşli günlerde kendini mutsuz hissederdi çünkü bekleyebileceği tek şeyin kötü havalı günler olduğunu biliyordu. Yağmur yağdığında ise tam tersi bir nedenle mutlu oluyordu. Batı Avrupa ekonomisinde 1000 ile 1300 yılları arasında çok fazla güneşli gün olmuştu; Bertoldo'nun kanununa göre kötü havalı günler beklenmeliydi. Ve öyle de oldu.

İngiliz kralları şarabı çok severdi ve deyim yerindeyse bir şarap kültü vardı. Edward'ın küçük oğlu Henry, Pentikost akşamı hastalandığında, Kral çocuğun banyo suyuna bir galon şarap ilave ettirdi.

Ortaçağda şarap, yıllandırma için herhangi bir özel önlem alınmadan üretiliyordu, bu nedenle muazzam kraliyet rezervinin önemli bir kısmı ekşiyordu. İngiliz hükümdarları genellikle iyi şarabın kendi masaları için ayrıldığından ve konuklara kötü şarap servis edildiğinden emin olurlardı. Henry'nin saray kâtibi Pierre de Blois'nın aktardığına göre:

> Yüksek soylulara bile öyle bulanık şarap sunulduğunu gördüm ki, insan bu saçmalığı içmektense gözlerini kapamak, dişlerini sıkmak, çarpık bir ağızla ve büyük bir tiksintiyle süzmek zorunda kalıyordu.

Kısacası, İngiliz hükümdarları için şarap önemli bir meseleydi. O halde, 1330 civarında İngiltere Kralı ile Fransa Kralı arasında Fransa'daki bağ alanlarının kontrolü konusunda ciddi bir anlaşmazlık çıkmasına şaşmamak gerekir. Bu kavganın uğursuz sonucu, 116 yıl sürmesine rağmen "Yüz Yıl Savaşları" adıyla anılan bir savaş oldu.

Bu bitmek bilmeyen tartışmanın gerçek kahramanı, Fransız şarabının Fransız *appellation controlée* kurallarına bağlı kalması için İngiltere Kralı'na karşı cesurca savaşan bir kadın, Jeanne d'Arc'tı. Ancak uzun süren savaş her iki ülkeyi de mali açıdan mahvetti ve aynı zamanda birçok Fransız bağının askerler tarafından harap edilmesine yol açtı. Başıboş askerlerin kötülüğü, köylülerin şarap üretmek için kullandıkları fiziksel sermayenin çoğunu mahveden tarifsiz davranışlarla kendini gösterdi. Böylece, fethedilen topraklarda buldukları dolu fıçılardaki meyve özünü içtikten sonra, başıboş askerler fıçıları baltalarla parçalamaya veya içlerine sıçmaya başladılar: Bu da savaşların hayvaniliğini ve aptallığını bir kez daha kanıtlıyor.

Bu üzücü dönemde Avrupa'yı başka bir bela daha vurdu. 1000 ile 1300 yılları arasında, başka şeylerin yanı sıra, Avrupa'ya ithal edilen biberin etkileri sayesinde, Avrupa nüfusu önemli ölçüde artmıştı. En son tahminler milyon cinsinden aşağıdaki rakamları vermektedir:[6]

	1000 civarında	1340 civarında
İtalya	5	10
İspanya	7	9
Fransa	5	15
Britanya Adaları	2	5
Almanya ve İskandinavya	4	12

Ünlü bir Rus-İngiliz profesör yıllar önce bu nüfus artışını ve buna bağlı kolonizasyon hareketlerini yorumlarken

6 Tek güvenilir rakamlar tarihlerdir.

şöyle yazmıştı: "Kolonizasyon hareketi yeni toprakların işgaliyle ilerlediği sürece, bu bakir topraklardan elde edilen hasat yeni ailelerin kurulmasını ve yeni insan yerleşimlerinin oluşmasını teşvik etti. Ancak daha sonra, yeni toprakların ikincil özellikleri ortaya çıkmakta gecikmedi. Büyük hasatları, verimsizleşen ve artık yeni olmayan toprakların onları işleyenleri cezalandırıyor gibi göründüğü uzun hesaplaşma dönemleri izledi. Tarımsal üretimdeki düşüşü, önceki aşırı genişlemenin doğal bir cezası olarak yorumlamak çok da abartılı olmaz."

Avrupalıların M.S. 1000 ile 1300 yılları arasında tükettikleri onca biber için bir tür "cezayı" hak ettikleri tartışma götürmez.

Biber çoğunlukla şehirdeki pazarlarda satıldığından, insanlar buralara akın etti ve, o çağlar hâlâ güvenli olmadığından, surlarla çevrili şehirlerin içindeki daracık alanlara yığıldılar. 1340 yılı civarında Paris, Kordoba, Venedik ve Floransa'da yaklaşık 100.000; Bologna, Roma, Milano, Londra, Köln, Gent, Brüj ve Smolensk'te ise muhtemelen 50.000 kişi yaşıyordu. Başka birçok şehrin nüfusu 10.000 ile 20.000 arasındaydı. Modern parametrelerimize göre bunlar büyük rakamlar değildir. Ancak, dönemin hijyen, temizlik ve tıp bilimi seviyeleri ışığında düşünüldüğünde, 1340 civarında durumun patlamaya hazır bir hal aldığı kolayca anlaşılabilir. Ve gerçekten patladı da.

Veba Asya'da endemiktir ve 1347 ile 1351 yılları arasında Avrupa'yı kasıp kavuran vebanın Asya kökenli olduğu açıktır. Doğu'dan gelen veba, 1347 yılının sonlarına doğru Sicilya ve Güney Fransa'da ortaya çıktı. Haziran

1348'e kadar Venedik, Milano, Lyon, Bordeaux, Toulouse ve Zaragoza'ya ulaşmıştı. Aralık 1348'e kadar Muhldorf, Calais, Southampton ve Bristol'a gelmişti. 1349 yılının sonunda ise İskoçya, Danimarka ve Norveç'e. Ne yazık ki 1347-1351 yılları arasında Avrupa'daki sıçan ve pirelerinin nüfusuna ilişkin güvenilir sayılara sahip değiliz. Bununla birlikte, Roma su kemerlerinin imparatorluğun çöküşünden bu yana yeniden faaliyete geçmediğini ve ortaçağ Avrupası'nda insanların nadiren yıkandığını biliyoruz. Ortaçağ şehirlerinde çoğu kişi pislik ve sefalet içinde yaşıyordu. Bu konuda kesin rakamlar veremesek de 1347 yılında Batı Avrupa'da sanılandan çok daha fazla fare ve pire olduğunu söyleyebiliriz.

O dönemde insanlar sanıldığından daha fazla fare ve pireye sahip olduklarını bilmiyorlardı. Enfeksiyonun sıçan-pire-insan sıralamasını izlediğini de bilmiyorlardı. Gerçek şu ki, iki yıl içinde Avrupa nüfusunun yaklaşık üçte biri çok tatsız bir şekilde ortadan kayboldu. Kâbus gibiydi. Dahası, salgın yaklaşık üç asır süren bir iz bıraktı; öyle ki onu aralıklı ama Avrupa'nın çeşitli bölgelerini durmaksızın kasıp kavurmaya devam eden bir dizi salgın takip etti. 15. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa nüfusu, 1340 yılında ulaştığı seviyenin önemli ölçüde altında kalmıştır.

Demografik daralma iş alanlarını azalttı, böylece işçilerin ücret talepleri aniden arttı. Örneğin Floransa darphanesinde, çaresiz yöneticiler 1365'te hükümete şunları rapor ettiler:

dört işçi kendilerine uygun şartlar dışında çalışmak istemiyor. Yapılan uyarılara ise kaba ve küstah küfürlerle karşılık veriyor, sadece kendileri için uygun olduğunda ve ücret artışı şartıyla çalışmak istediklerini söylüyorlar. Kendilerine defalarca makul ücretler teklif edilmesine rağmen, kibirlerini artırarak daha da kötü davranıyor ve darphanede başka kimsenin çalışmamasını talep ediyorlar, engellemelerine karşı çıkmaya cesaret eden herkesi tehdit ediyor ve böylece darphane içinde hizipleşiyorlar.

1350 yılında Matteo Villani, "herkes ticaretle zengin oldu, açgözlülükle para kazandılar ve daha iyi şeyler satın alıp ve daha rahat yaşamaya hazırlar," diye yazdı. Bu, giderek daha fazla sınıfın tatmin edici miktarda biber alabildiği anlamına geliyordu. Portekizliler derhal müdahale etmeseydi, bu durum piyasada ciddi bir biber kıtlığı ve fiyatında aşırı bir artış yaratacaktı. Başkalarını denize açılmaya gönderdiği için Denizci olarak anılan Portekiz Kralı Henry, Portekiz'i Uzakdoğu'daki biber üreticisi ülkelerle doğrudan deniz yoluyla bağlayacak bir geçit bulma umuduyla (sonunda başarıyla taçlanan) Afrika'nın batı kıyılarının sistematik keşfini organize etti. Afrika'nın batı kıyıları boyunca Portekizli kâşifler, Asya biberinden çok daha düşük kalitede ama yine de biber olan biberi bol miktarda buldular ve karavelalarıyla Avrupa'ya önemli miktarda ithal ettiler.

Bu arada, başka tuhaf şeyler de oluyordu.

14'üncü yüzyılın ilk yarısında İngiltere Kralı'nın mali durumu pek de iyi değildi. Diğer şeylerin yanı sıra, Kral Floransalı tüccarlardan o kadar büyük miktarlarda borç

para almıştı ki, sadece faiz ödemeleri bile muhasebecilerinin başını ağrıtmaya yetiyordu. 1337'de Fransa'nın o kutsanmış üzüm bağları yüzünden Fransa Kralı'na savaş ilan ettiğinde, savaş ilan eden herkes gibi Kral Edward da bunun bir yıldırım harekâtı olacağını düşünmüştü. Ani bir saldırı planlayan herkes gibi o da fena halde yanılmıştı. Daha önce de gördüğümüz gibi, yıldırım savaşı 116 yıl sürdü ve kendisi bunu öğrenecek kadar yaşamadı. Bununla birlikte, karmaşanın başından beri fark ettiği şey, mali kaynaklarının girişimin maliyetini karşılayamayacağıydı. 1340'tan kısa bir süre sonra iflasını ilan etti ve Floransalı bankerlere borçlarını ödemeyeceğini bildirdi. Floransalılar için bu feci bir kayıptı. Hatta daha fazlasıydı. Psikolojik açıdan bakıldığında gerçek bir şoktu. Eğer iş hayatında bir İngiliz beyefendisine güvenemiyorsanız, başka kime güvenebilirdiniz ki? Floransalılar mantıklı bir sonuç çıkardılar: Ticareti ve bankacılığı bırakıp resim, kültür ve şiire yöneldiler. Böylece ortaçağ sona ererken Rönesans başladı.

İnsan Aptallığının Temel Yasaları

Giriş

İnsan ilişkileri, herkesin kabul edeceği gibi, içler acısı durumdadır. Ancak bu yeni bir şey değil. Ne kadar geriye gidilirse gidilsin, her zaman içler acısı bir durumda olmuştur. İnsanoğlunun hem bireyler hem de örgütlü toplumun üyeleri olarak katlanmak zorunda olduğu ağır sıkıntı ve sefalet yükü, esasen yaşamın başlangıcından bu yana son derece olanaksız - ve diyebilirim ki aptalca - bir şekilde örgütlenmesinin sonucudur.

Darwin'den bu yana, kökenimizi hayvanlar âleminin öteki türleriyle paylaştığımızı ve solucandan file kadar tüm türlerin gündelik sıkıntı, korku, hayal kırıklığı, acı ve zorluklara katlanmak zorunda olduğunu biliyoruz. Bununla birlikte insanlar, aynı insan türüne ait bir grup insanın neden olduğu fazladan bir yükü, günlük sıkıntıların artan bir dozunu taşımak zorunda kalma ayrıcalığına

sahiptir. Bu grup, Mafya'dan, Askeri-Sınai Kompleks'ten ya da Komünist Enternasyonal'den çok daha güçlüdür. Bu, herhangi bir örgütün parçası olmayan, lideri, başkanı, tüzüğü olmayan, ancak yine de görünmez bir el tarafından yönlendiriliyormuşçasına mükemmel bir uyum içinde çalışmayı başaran, her bir üyenin faaliyetinin öbür tüm üyelerin faaliyetlerinin etkinliğini güçlendirmeye ve artırmaya kuvvetli bir şekilde katkıda bulunduğu düzensiz bir gruptur. Bu grubun üyelerinin doğası, karakteri ve davranışları ilerleyen sayfaların konusudur.

Bu noktada vurgulanması gereken husus şudur; bu deneme ne bir sinizmin ürünü ne de bir sosyal bozgunculuk alıştırmasıdır – tıpkı mikrobiyoloji üzerine bir kitap olmadığı gibi. Aşağıdaki sayfalar, aslında, insan refahı ve mutluluğunun gelişimini engelleyen en güçlü ve en belirsiz güçlerden birini araştırmaya, anlamaya ve böylece onu belki de etkisiz hale getirmeye yönelik yapıcı bir çabanın sonucudur.

I. Bölüm

Birinci Temel Yasa

İnsan aptallığının *Birinci Temel Yasası* şunu açıkça belirtir:

Her zaman ve kaçınılmaz olarak her birimiz etrafımızdaki aptal bireylerin sayısını azımsarız.[7]

İlk bakışta bu ifade önemsiz, açık, haksız ya da her üçü birden gibi görünebilir. Ancak, daha dikkatle incelendiğinde gerçekçi doğruluğu tümüyle ortaya çıkmaktadır. Aşağıdakileri düşünün. İnsanların aptallığına dair niceliksel tahminler ne kadar yüksek olursa olsun, kişi durmadan tekrarlayan şu gerçek karşısında hayrete düşmektedir:

a) Daha önce mantıklı ve zeki olarak değerlendirilen insanların birdenbire kesin ve telafi edilemez bir şekilde aptal oldukları ortaya çıkıyor;

7 Eski Ahit yazarları Birinci Temel Yasa'nın varlığından haberdardılar ve *"stultorum infinitus est numerus"* [aptalların sayısı sonsuzdur] derken bunu yorumladılar ancak şiirsel bir abartıya düştüler. Aptal insanların sayısı sonsuz olamaz çünkü yaşayan insanların sayısı sonludur.

b) her gün, daimi bir monotonlukla, en uygunsuz yerlerde ve en uygunsuz zamanlarda aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan inatçı aptal bireyler tarafından kişinin faaliyeti engellenir ve gecikir.

Birinci Temel Yasa, toplam nüfusa oranla aptal insanların oranına sayısal bir değer verilmesini yasaklamaktadır: Herhangi bir sayısal tahmin yetersiz kalacaktır. Bu nedenle, ilerleyen sayfalarda bir nüfus içindeki aptal insanların oranı σ simgesiyle gösterilecektir.

II. Bölüm

İkinci Temel Yasa

Bugün Batı ülkelerinde hâkim olan kültürel eğilimler, insanlığa eşitlikçi bir bakış açısını desteklemektedir. İnsanı, mükemmel bir montaj hattının seri ürünü olarak düşünmek hoşa gider. Genetik ve sosyoloji, her şeyden önce, etkileyici miktarda bilimsel veri ve formülasyonla, tüm insanların doğası gereği eşit olduğunu ve bazıları öbürlerinden daha eşitse, bunun Doğa Ana'ya değil, yetiştirilme tarzına ve sosyal çevreye atfedilebileceğini kanıtlamaya çalışmaktadır.

Bu benim şahsen paylaşmadığım yaygın bir görüş. Yıllarca süren gözlem ve deneylerle desteklenen kesin kanaatim insanların eşit olmadığı, bazılarının aptal olduğu bazılarının olmadığı ve bu farkın kültürel güçler veya unsurlar tarafından değil, anlaşılmaz Doğa Ana'nın biyogenetik komploları tarafından belirlendiğidir. Birinin kızıl saçlı olması gibi bir başkası da aptaldır; kişinin bir kan grubuna ait olması gibi o da aptallar grubuna aittir. Kısacası, insan Yüce Tanrı'nın anlaşılamaz ve sorgulanamaz iradesiyle aptal olarak doğar.

İnsanların σ kısmının aptal ve bunun takdiri ilahi olduğuna inansam da, sınıf veya ırk ayrımcılığını gizlice yeniden söz konusu etmeye çalışan bir gerici değilim. Aptallığın tüm insan grupları için ayrım gözetmeyen bir ayrıcalık olduğuna ve bu ayrıcalığın sabit bir orana göre eşit olarak dağıtıldığına kesinlikle inanıyorum. Bu gerçek *İkinci Temel Yasa* tarafından bilimsel olarak ifade edilmektedir:

Belirli bir kişinin aptal olma olasılığı, aynı kişinin başka özelliklerinden bağımsızdır.

Bu açıdan Doğa gerçekten de kendini aşmış görünüyor. Doğanın, epey gizemli bir şekilde, belirli doğal olayların göreceli sıklığını sabit tuttuğu iyi bilinmektedir. Örneğin, erkekler ister Kuzey Kutbu'nda ister Ekvator'da çoğalsın, birleşen çiftler ister gelişmiş ister az gelişmiş olsun, ister siyah, ister kırmızı, ister beyaz, ister sarı olsun, yeni doğanlar arasındaki erkek-kadın oranı, erkeklerin hafif bir üstünlüğü ile sabittir. Doğa'nın bu olağanüstü sonuca nasıl ulaştığını bilmiyoruz, ancak bunu başarmak için büyük sayılarla çalışması gerektiğini biliyoruz. Aptallığın sıklığıyla ilgili olağanüstü gerçek şudur: Doğa, grubun büyüklüğünden bağımsız olarak bu sıklığın her zaman ve her yerde σ olasılığa eşit olmasını sağlamayı başarır, böylece çok büyük ya da çok küçük gruplar dikkate alındığında aynı oranda aptal insan bulunur. Gözlemlenen başka hiçbir olgu türü Doğa'nın gücüne dair böylesine eşsiz bir kanıt sunamaz.

Eğitim ve sosyal çevrenin σ olasılığıyla hiçbir ilgisinin olmadığının kanıtı, dünya çapında birçok üniversitede yapılan bir dizi deneyle sağlanmıştır. Bir üniversitenin nü-

fusunu dört geniş kategoriye ayırabiliriz: Hademeler, memurlar, öğrenciler ve öğretim personeli.

Hademeler analiz edildiğinde içlerinden σ kısmının aptal olduğu görülmüştür. σ değeri beklenenden yüksek olduğu için (*Birinci Yasa*), ilk başta, mevcut eğilimlere saygı göstererek, bunun hademelerin genellikle yoksul ailelerden ve kötü eğitimlerinden kaynaklandığı düşünülmüştür. Ancak daha yüksek gruplar incelendiğinde, aynı oranın memurlar ve öğrenciler arasında da geçerli olduğu görülmüştür. Öğretim personeli arasındaki sonuçlar daha da etkileyiciydi. İster büyük ister küçük bir üniversite, ister ünlü ister tanınmamış bir kurum olsun, öğretim görevlilerinin σ kısmının aptal olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlar öylesine şaşırtıcıydı ki araştırmanın özellikle seçkin bir gruba, gerçek "elitler"e, yani Nobel Ödülü sahiplerine kadar genişletilmesine karar verildi. Sonuç, Doğa'nın üstün güçlerini doğruladı: Nobel Ödülü kazananların σ kısmı aptallardan oluşuyor.

Bu sonucu kabul etmek ve sindirmek zordur, ancak çok fazla deneysel kanıt yasanın geçerliliğini ispatlamıştır. *İkinci Temel Yasa* sağlam temellere dayanır ve hiçbir istisna kabul etmez. Kadın Özgürlük Hareketi *İkinci Yasa*'yı takdir edecektir, çünkü bu yasa aptal bireylerin kadınlar arasında olduğu kadar erkekler arasında da orantılı biçimde sık olduğunu kanıtlamaktadır. Üçüncü Dünya ülkelerinin nüfusları *İkinci Yasa* ile rahatlayacaktır çünkü bu yasa "gelişmiş" olarak adlandırılan nüfusların aslında o kadar da gelişmiş olmadıklarını göstermektedir. İnsanlar *İkinci Temel Yasa*'yı sevsin ya da sevmesin, sonuçları şeytani bir

şekilde kaçınılmazdır: Bu yasa, ister şık kulüplere gidin ister Polinezyalı kafatası avcılarına sığının, ister kendinizi bir manastıra kapatın ister hayatınızın geri kalanını güzel ve şehvetli kadınlarla birlikte geçirmeye karar verin, her zaman aynı oranda aptal insanla karşılaşmak zorunda kalacağınız anlamına gelir ki bu oran (*Birinci Yasa*'yla uyumlu olarak) daima en karanlık tahminleri aşacaktır.

III. Bölüm

Teknik bir ara

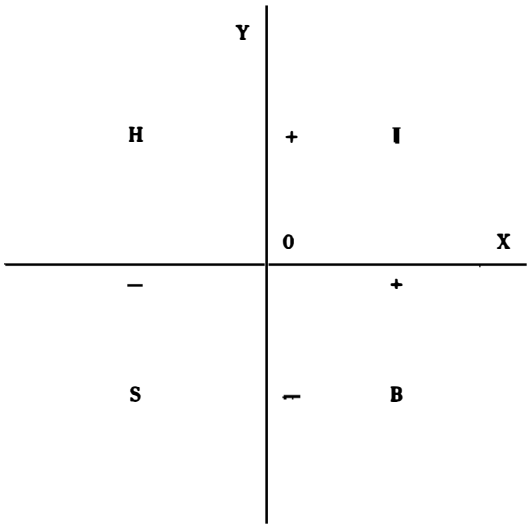
Bu noktada, insan aptallığı kavramını açıklığa kavuşturmak ve "*dramatis persona*"yı tanımlamak gerekir.

Bireyler, farklı derecelerde sosyalleşme eğilimi ile karakterize edilir. Öteki bireylerle her türlü temasın kendileri için acı verici bir gereklilik olduğu bireyler vardır. Kelimenin tam anlamıyla insanlara katlanmak zorundadırlar ve insanlar da onlara. Yelpazenin öbür ucundaysa kesinlikle yalnız yaşayamayan ve hatta zamanlarını yalnız kalmaktansa küçümsedikleri insanlarla birlikte geçirmeyi tercih eden bireyler yer alır. Bu iki uç arasında çok çeşitli durumlar vardır ancak insanların büyük çoğunluğu insan ilişkilerine eğilimi olmayan tipten ziyade yalnızlığa tahammül edemeyen tipe daha yakındır. Aristoteles, "insan sosyal bir hayvandır" diye yazdığında bu gerçeği kabul etmiştir ve ifadesinin geçerliliği, sosyal gruplar halinde hareket etmemiz, evli insanların bekârlardan daha fazla olması, bıktırıcı derecede sıkıcı kokteyl partilerine çok fazla zaman ve para harcanması ve "yalnızlık" kelimesine genellikle olumsuz bir anlam atfedilmesiyle kanıtlanmıştır.

Kişi ister münzevi ister dünyevi tipe ait olsun, farklı yoğunlukta da olsa yine de insanlarla uğraşmak zorundadır. Münzeviler bile zaman zaman insanlarla tanışır. Ayrıca kaçınarak da olsa insanlarla her zaman ilişki kurulur. Bir birey ya da grup için yapabileceğim ama yapmadığım şey, o kişi ya da grup için bir "fırsat maliyeti" (yani kaçırılmış bir kazanç ya da kayıp) anlamına gelir. Sonuç olarak, her birimizin birbiriyle arasında bir tür cari hesap vardır. Her birimiz herhangi bir eylemden ya da eylemsizlikten bir kazanç ya da kayıp elde ederiz ve aynı zamanda bir başkasının kazancına ya da kaybına neden oluruz. Kazançlar ve kayıplar bir grafikle rahatlıkla gösterilebilir ve Şekil 1 bu amaçla kullanılabilecek temel grafiği göstermektedir.

Grafik Tizio olarak adlandıracağımız bir bireyi ifade etmektedir. X ekseni, Tizio'nun eyleminden elde ettiği kazancı ölçer. Y ekseni, Tizio'nun eyleminin bir sonucu olarak başka bir kişinin veya bir grup insanın elde ettiği kazancı gösterir. Kazanç pozitif, sıfır veya negatif olabilir; negatif kazanç kayba eşittir. X ekseni 0 noktasının sağında Tizio'nun pozitif kazançlarını ölçerken, kayıplarını 0 noktasının solunda göstermektedir. 0 noktasının üstünde ve altında yer alan Y ekseni, Tizio'nun iş yaptığı kişinin ya da grubun kazanç ve kayıplarını ölçer.

Her şeyi açıklığa kavuşturmak için, Şekil 1'e atıfta bulunan varsayımsal bir örnek ele alalım. Tizio, Caio'ya karşı bir eylemde bulunur. Eğer Tizio eyleminden bir kazanç sağlıyor, Caio ise aynı eylem nedeniyle kayba uğruyorsa, eylem B alanına bir işaretle kaydedilecektir.

Şekil-1

Kazançlar ve kayıplar X ve Y eksenlerine dolar, frank veya lira cinsinden kaydedilebilir, ancak psikolojik ve duygusal tatminler ile psikolojik ve duygusal gerginlikler de dahil edilmelidir. Bunlar soyut kazançlardır (veya zararlardır) ve bu nedenle nesnel parametrelerle ölçülmeleri çok zordur. Fayda-maliyet analizi sorunu, tamamen olmasa da, çözmeye yardımcı olabilir, ancak okuyucuyu teknik ayrıntılarla sıkmak istemem: bir yanlışlık payı ölçümü etkileyebilir, ancak meselenin özünü değiştirmez. Ancak bir nokta açıklığa kavuşturulmalıdır. Tizio'nun eylemi ve bundan elde ettiği fayda ya da kayıp değerlendirilirken, onun değer sistemi dikkate alınmalıdır; ancak Caio'nun kazancını ya da kaybını belirlerken, Tizio'nun değil Caio'un değer sistemine başvurmak kesinlikle gereklidir. Çoğu zaman bu adil oyun kuralı göz ardı edilmekte ve tam da bu mede-

ni davranış ilkesine uyulmadığı için pek çok sorun ortaya çıkmaktadır. Bir kez daha sıradan bir örneğe başvuralım. Tizio, Caio'nun kafasına bir darbe indirir ve bundan memnuniyet duyar. Tizio, Caio'nun başına bir darbe aldığı için mutlu olduğunu iddia edebilir. Ama Caio'nun aynı fikirde olmaması kuvvetle muhtemeldir. Aksine Caio başına aldığı darbeyi hayli talihsiz bir kaza olarak değerlendirebilir. Caio'nun kafasına indirilen darbenin Caio için bir kazanç mı yoksa kayıp mı olduğuna Tizio değil Caio karar vermelidir.

IV. Bölüm

Üçüncü (ve altın) Temel Yasa

Üçüncü Temel Yasa, açıkça belirtmese de, insanların dört temel kategoriden birine ait olduğunu varsayar: Saflar, akıllılar, haydutlar ve aptallar. Dikkatli bir okuyucu, bu dört kategorinin temel grafikteki H, I, B, S alanlarına karşılık geldiğini kolayca anlayacaktır (bkz. Şekil 1).

Tizio bir eylemde bulunur ve kendisi bundan zarar ederken Caio için bir yarar sağlarsa, Tizio'nun işareti H alanına düşecektir: Tizio aptalca davranmıştır. Tizio yarar elde ettiği bir eylemde bulunurken Caius için de bir yarar sağlarsa, Tizio'nun işareti I alanına düşecektir: Tizio akıllıca hareket etmiştir. Tizio, Caio'nun kaybına neden olurken yarar elde ettiği bir eylem gerçekleştirirse, Tizio'un işareti B alanına düşecektir: Titius bir haydut gibi davranmıştır. Aptallık, S alanında ve 0 noktasının altındaki Y ekseninin tüm durumlarına karşılık gelir. *Üçüncü Temel Yasa* bunu açıkça ortaya koymaktadır:

Aptal bir insan, kendisi için herhangi bir fayda sağlamadan, hatta kayba uğrayarak başka bir kişiye veya gruba zarar veren kişidir.

Üçüncü Temel Yasa ile karşılaştıklarında, sağduyulu insanlar içgüdüsel olarak şüphe ve inançsızlıkla tepki verirler. Gerçek şu ki, makul insanlar makul olmayan davranışları kavramakta ve anlamakta zorlanırlar. Ancak teoriyi bir kenara bırakalım ve bunun yerine günlük hayatta başımıza gelenlere bakalım. Hepimiz ne yazık ki bizi kayba uğratarak yarar sağlayan biriyle uğraşmak zorunda kaldığımız durumları hatırlayabiliriz: Bir haydutla karşılaşmışızdır. Bir bireyin, kendisinin kayba uğrayarak bize kazanç sağladığı bir eylemde bulunduğu durumları da hatırlayabiliriz: Bir safa[8] denk gelmişizdir. Bir bireyin her iki tarafın da fayda sağladığı bir eylemde bulunduğu olayları da hatırlayabiliriz: İşte o akıllı bir insandır. Bu tür olaylar daima yaşanır. Ancak derinlemesine düşündüğümüzde, bunların günlük hayatımızı biçimlendiren olayların tamamını temsil etmediğini kabul etmeliyiz. Hayatlarımız en akıl almaz ve uygunsuz zamanlarda bize zarar veren, hayal kırıklığına uğratan, sıkıntıya sokan, yaptıklarından kesinlikle hiçbir kazancı olmayan akılsız bir yaratığın umulmadık eylemleri nedeniyle para, zaman, enerji, iştah, huzur ve neşe kaybına uğradığımız olaylarla kesintiye de uğrar. Kimse bu akılsız yaratığın neyi neden yaptığını bilmez, anlayamaz ya da açıklayamaz. Aslında bir açıklama da yoktur - daha doğrusu - tek bir açıklama vardır: Söz konusu kişi aptaldır.

8 "Bir birey bir eylem gerçekleştirmiştir" açıklamasına dikkat ediniz. Eylemi başlatanın kendisinin olması gerçeği, onun saf bir kişi olduğunu ortaya koymada belirleyicidir. Benim kazancımı ve onun kaybını belirleyen eylemi gerçekleştiren ben olsaydım, sonuç farklı olurdu: Bu durumda ben bir haydut olurdum.

V. Bölüm

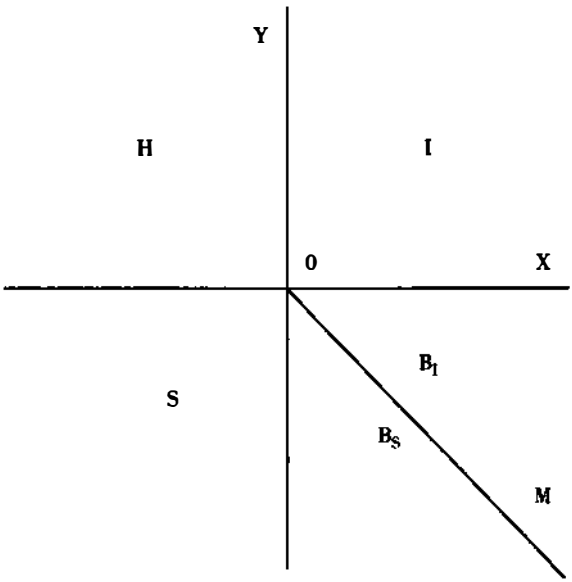
Frekans dağılımı

Çoğu insan tutarlı bir şekilde hareket etmez. Belirli durumlarda bir kişi akıllıca davranırken, başka durumlarda aynı kişi saflık eder. Kuralın tek önemli istisnası, her faaliyet alanında tam bir tutarlılık için doğal olarak en büyük eğilimi gösteren aptal insanlardır.

Buradan sadece aptal bireylerin konumlarının grafik üzerinde işaretlenebileceği sonucu çıkmaz. Ağırlıklı ortalama temeline dayanarak her bir kişinin Şekil 1'deki düzlemdeki konumunu hesaplayabiliriz. Akıllı bir insan bazen saflık edebilir, tıpkı kimi zaman bir haydut gibi davranabileceği gibi. Ancak söz konusu kişi aslında akıllı olduğu için, eylemlerinin çoğu zekâ özelliği taşıyacak ve ağırlıklı ortalaması Şekil 1'in I alanında yer alacaktır.

Grafiğe eylemlerinden ziyade bireyleri yerleştirmenin mümkün olması, haydutların ve aptalların sıklığı konusunda biraz ayrıntıya girmeye izin vermektedir. Mükemmel haydut, eylemleriyle başkalarının kendi kazancına eşdeğer kayıplara uğramasına neden olan kişidir. Haydutluğun en kaba türü hırsızlıktır. Başka zarar vermeden sizden 10.000

lira çalan bir kişi mükemmel bir hayduttur: Siz 10.000 lira kaybedersiniz, o 10.000 kazanır. Mükemmel haydutlar grafik üzerinde B alanını iki mükemmel simetrik alt alana bölen 45 derecelik diyagonal çizgide (Şekil 2'deki OM çizgisi) görünür.

Şekil-2

Ancak, mükemmel haydutların sayısı nispeten azdır. OM çizgisi B alanını Bı ve Bs olmak üzere iki alt alana ayırır ve haydutların büyük çoğunluğu bu iki alt alandaki bir noktada bulunur.

Bı alanını işgal eden haydutlar, başkalarına verdikleri zararlardan daha fazla kazancı kendileri için sağlayan kişilerdir. Bı alanında yer alan tüm haydutlar yüksek derece-

de zekâya sahip sahtekârlardır ve konumları X ekseninin sağ tarafına ne kadar yakınsa, bu haydutlar akıllı kişinin özelliklerini o kadar fazla taşırlar. Ne yazık ki, Bı alanını işgal edenlerin sayısı çok fazla değildir. Haydutların çoğu aslında Bs alanındadır. Bu alandaki haydutlar, eylemleri kendilerine, başkalarına verdikleri zarardan daha az fayda sağlayan bireylerdir. Eğer birisi 10.000 lira çalmak için sizi yere düşürüp bacağınızı kırarsa ya da 30.000 lira fazlaya satamayacağı küçük bir radyoyu çalmak için arabanıza yarım milyonluk zarar verirse, eğer birisi eşinizle Monte Carlo'da bir gece geçirmek için tabancasını çekip sizi öldürürse, onun "mükemmel" bir haydut olmadığından emin olabiliriz. Bu kişi kazançlarını ölçmek için kendi parametrelerini kullansa bile (ama kayıplarımızı ölçmek için bizim parametrelerimizi kullanarak) safi aptallık sınırına çok yakın olan Bs alanına düşecektir.

Aptal insanların frekans dağılımı haydutların, akıllıların ve saflarınkinden epey farklıdır. İkinciler çoğunlukla kendi alanları içinde dağılmışken, aptallar çoğunlukla 0 noktasının altındaki Y ekseni boyunca yoğunlaşmıştır. Bunun nedeni, aptal insanların büyük çoğunluğunun özlerinde ve kesin biçimde aptal olmalarıdır - başka bir deyişle, kendileri için olumlu ya da olumsuz herhangi bir kazanç elde etmeksizin öteki insanlara zarar veya kayıp vermekte ısrarcıdırlar. Ancak, bazı insanlar vardır ki, beklenmedik eylemleriyle yalnızca başkalarına değil, kendilerine de zarar verirler. Bunlar, hesaplama sistemimize göre, Y ekseninin solundaki S alanında bir yerde görünecek olan bir tür süper aptallardır.

VI. Bölüm

Aptallık ve iktidar

Yaratılmış tüm insanlar gibi, aptallar da başka insanları çok farklı yoğunluklarda etkiler. Bazı aptallar genelde sadece sınırlı kayıplara neden olurken, öbürleri bir veya iki kişiyle kalmaz, tüm topluluklara veya toplumlara korkutucu zararlar verebilir. Aptal birinin zarar verme potansiyeli iki ana unsura bağlıdır. İlki genetik unsurdur. Bazı bireyler yüksek dozda aptallık genini miras alır ve bu miras sayesinde doğdukları andan itibaren gruplarının elitleri arasında yer alırlar. Aptal birinin potansiyelini belirleyen ikinci unsur, toplumda işgal ettiği otorite ve güç konumudur. Bürokratlar, generaller, politikacılar, devlet başkanları ve din adamları arasında, başkalarına zarar verme kapasiteleri işgal ettikleri (ya da işgal etmekte oldukları) iktidar pozisyonu tarafından tehlikeli bir şekilde artmış (ya da artmakta olan) temelde aptal bireylerin σ altın oranını buluruz.

Makul insanların kendilerine sık sık sordukları soru, aptal insanların neden ve nasıl güç ve otorite sahibi olmayı başardıklarıdır.

(Hem seküler hem dini) sınıflar ve klikler, sanayi öncesi toplumların çoğunda aptal insanların daima iktidar mevkilerine gelmesini sağlayan sosyal kurumlardı. Modern sanayi dünyasında sınıflar ve klikler giderek önemini yitirmektedir. Ancak bunların yerine siyasi partiler, bürokrasi ve demokrasi var. Demokratik bir sistemde genel seçimler, güçlüler arasındaki σ kesiminin istikrarlı devamlılığını sağlamak için hayli etkili bir araçtır. Unutulmamalıdır ki, *İkinci Yasa*'ya göre, oy kullanan insanların σ kesimi aptaldır ve seçimler onlara, eylemlerinden hiçbir şey kazanmadan başka herkese zarar vermek için muhteşem bir fırsat sunmaktadır. Bunu, iktidardaki insanlar arasındaki aptalların σ seviyesinde korunmasına yardımcı olarak başarırlar.

VII. Bölüm

Aptallığın gücü

Siyasi, ekonomik ya da bürokratik gücün aptal bir insanın zarar potansiyelini nasıl artırdığını anlamak zor değildir. Ancak yine de aptal birini esasen neyin tehlikeli kıldığını, başka bir deyişle aptallığın gücünün nelerden oluştuğunu açıklamamız ve anlamamız gerekiyor.

Esasen, aptal insanlar tehlikeli ve kötüdür çünkü makul insanlar aptalca davranışları hayal etmekte ve anlamakta zorlanır. Akıllı bir insan bir haydutun mantığını anlayabilir. Haydutun eylemleri bir mantık çizgisini takip eder: İsterse sapkın bir mantık olsun ama yine de mantıktır. Haydut kendi hesabına bir "artı" ister. Kendisi için bir "artı" elde ederken aynı zamanda başkaları için de bir "artı" sağlayacak yöntemler geliştirecek kadar zeki olmadığından, kendi "artısını" komşusu için bir "eksiye" neden olarak elde edecektir. Bu doğru değildir ama mantıklıdır ve eğer mantıklıysanız bunu tahmin edebilirsiniz. Bir haydutun eylemleri, iğrenç oyunları ve acınası arzuları öngörülebilir ve genellikle doğru korunma biçimleri ortaya koyulabilir.

Aptal bir insan söz konusu olduğundaysa tüm bunlar kesinlikle imkânsızdır. *Üçüncü Temel Yasa*'ya kastedildiği gibi, aptal bir yaratık sebepsiz yere, belirli bir planı olmadan, en beklenmedik ve düşünülemez zaman ve yerlerde sizi takip edecektir. Aptal bir yaratığın saldırısını gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceğini, ne zaman, nasıl ve neden gerçekleştireceğini tahmin etmenin mantıklı bir yolu yoktur. Aptal bir bireyle karşı karşıya gelindiğinde, kişi tamamen onun insafına kalmıştır.

Aptal birinin eylemleri mantık kurallarına uymadığına göre, bundan aşağıdaki sonuçlar çıkar:

(a) kişi genellikle saldırıya hazırlıksız yakalanır;

(b) kişi saldırının farkına vardığında bile mantıklı bir savunma yapamaz, çünkü saldırı kendi içinde herhangi mantıklı bir yapıdan yoksundur.

Aptal bir yaratığın faaliyetlerinin ve hareketlerinin kesinlikle düzensiz ve mantıksız olması sadece savunmayı sorunlu hale getirmekle kalmaz, aynı zamanda herhangi bir karşı saldırıyı da - en umulmadık ve hayal edilemez hareketleri yapabilen bir nesneyi vurmaya çalışmak gibi - olağanüstü derecede zorlaştırır. Dickens, "aptallık ve iyi bir sindirimle insanoğlunun pek çok şeyin üstesinden gelebileceğini"; Schiller "aptallık karşısında tanrılar bile aciz kalır" derken akıllarındaki buydu.

Başka bir durum da göz önünde bulundurulmalıdır. Akıllı kişi akıllı olduğunu bilir. Haydut, bir haydut olduğunun farkındadır. Saf kişi, acı verici bir şekilde kendi saflık duygusuyla doludur. Tüm bu karakterlerin aksine,

aptal kişi aptal olduğunu bilmez. Bu, onun yıkıcı eyleminin gücüne, yaygınlığına ve etkinliğine güçlü bir katkıda bulunur. Aptal, Anglosaksonların "öz bilinç" (*self- consciousness*) dedikleri duygudan yoksundur. Aptal, yüzünde bir gülümsemeyle, sanki dünyadaki en doğal şeyi yapıyormuş gibi, planlarınızı bozmak, huzurunuzu yok etmek, hayatınızı ve işinizi zorlaştırmak, size para, zaman, keyif, iştah, üretkenlik kaybettirmek için aniden ortaya çıkacaktır - ve tüm bunlar kötü niyet olmadan, pişmanlık duymadan ve sebepsiz yeredir. Aptalcadır.

VIII. Bölüm

Dördüncü Temel Yasa

Saf insanların, yani sistemimizde H alanına girenlerin, kural olarak aptal insanların tehlikesini fark etmemelerine şaşmamalı. Bu onların saflığının bir başka görünümüdür sadece. Asıl şaşırtıcı olan, akıllı insanların ve haydutların bile çoğu zaman aptallığın yıkıcı ve yok edici gücünün farkına varamamasıdır. Bunun nedenini açıklamak son derece zordur. Aptal insanlarla karşılaştıklarında haydutlar gibi akıllı insanların da hemen daha yüksek miktarda adrenalin salgılamak ve savunmaya hazırlanmak yerine, genellikle kendini beğenmişlik ve küçümseme duygularına kapılma hatasına düştükleri varsayılabilir.

Ayrıca genellikle aptal birinin sadece kendine zarar verdiğine inanılır, ancak bu aptallıkla saflığı karıştırmaktır. Bazen kişi, aptal birini kendi amaçları için kullanmak amacıyla onunla işbirliğine bile meyledebilir. Böyle bir taktiğin sadece feci etkileri olabilir çünkü: a) aptallığın temel doğasının tamamen yanlış anlaşılmasına dayanır; ve b) aptal kişiye yeteneklerini kullanması için daha fazla alan sağlar. İnsan aptal birini kullanabileceği düşüncesiyle kendini

kandırabilir ve hatta bunu bir dereceye kadar başarabilir. Ancak aptal kişinin dengesiz davranışları nedeniyle eylemlerinin ve tepkilerinin tamamı kestirilemez ve onun öngörülemeyen eylemleri akıllı kişiyi kısa sürede yerle bir eder.

Bütün bunlar *Dördüncü Temel Yasa*'da açıkça özetlenmiştir:

Aptal olmayan insanlar, aptal insanların zarar potansiyelini her zaman hafife alır. Özellikle de aptal olmayan insanlar, her zaman, her yerde ve her koşulda aptal kişilerle iş yapmanın ve/veya ilişki kurmanın kaçınılmaz biçimde pahalıya mal olan bir hata olduğunu sürekli unuturlar.

Kamusal ve özel yaşamda sayısız insan *Dördüncü Temel Yasa*'yı çağlar boyunca göz ardı etmiş ve bu durum insanlığa hesaplanamaz zararlar vermiştir.

IX. Bölüm

Makroanaliz ve Beşinci Temel Yasa

Bir önceki bölümün son değerlendirmeleri, bireysel refah yerine toplumun refahının dikkate alındığı ve bu bağlamda bireysel refah koşullarının cebirsel toplamı olarak tanımlanan "makro" bir analize yol açmaktadır. Bu analiz için *Beşinci Temel Yasa*'nın tam olarak anlaşılması şarttır. Bununla birlikte, beş temel yasadan beşincisinin kesinlikle en iyi bilineni olduğu ve sonucuna sıklıkla atıfta bulunulduğu da eklenmelidir. Yasa şöyle der:

Aptal insan, var olan en tehlikeli insan türüdür.

Yasanın sonucu şudur:

Aptal insan hayduttan daha tehlikelidir.

Yasanın ve sonucunun formülasyonu hâlâ "mikro" türdedir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, bu yasa ve sonucunun derin "makro" etkileri bulunmaktadır. Akılda tutulması gereken temel nokta şudur: Mükemmel bir haydutun (Şekil 2'deki OM çizgisine düşen kişi) eyleminin sonucu, tamamen ve basitçe bir servet ve/veya refah transferini temsil eder. Mükemmel bir haydutun eyleminden

sonra, hesabında bir "artı" olacaktır; bu "artı", başka bir kişide neden olduğu "eksi"ye tam tamına eşit olacaktır. Bir bütün olarak toplum için durum ne iyileşmiş ne de kötüleşmiştir. Bir toplumun tüm üyeleri mükemmel haydutlar olsaydı, toplum durgun bir halde kalırdı, büyük felaketler de olmazdı. Her şey, eylemi gerçekleştirenlerin lehine büyük servet ve refah transferleriyle sınırlı kalacaktı. Eğer toplumun tüm üyeleri eylemi düzenli vardiyalar halinde gerçekleştirecek olsalardı, sadece toplumun tamamı değil, bireyler de mükemmel bir istikrar içinde olurdu.

Ancak aptal insanlar harekete geçtiğinde işin rengi tamamen değişir. Aptal insanlar kendilerine fayda sağlamadan başkalarının zarar görmesine neden olur. Sonuç olarak, toplum bir bütün olarak yoksullaşır.

Temel grafiklerde ifade edilen hesaplama sistemi, POM çizgisinin sağına düşen bireylerin bütün eylemlerinin (bkz. Şekil 3) değişen seviyelerde de olsa toplumun refahını artırırken, aynı POM çizgisinin soluna düşenlerin eylemlerinin toplumu yoksullaştırdığını ortaya koymaktadır.

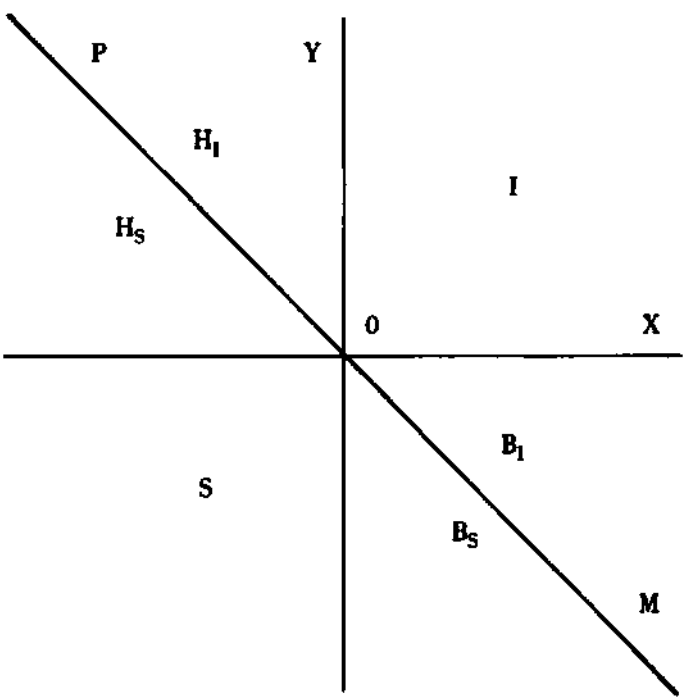
Başka bir deyişle, kendi kategorilerinin ortalamasından daha yüksek zekâya sahip saflar (Hı alanı), daha yüksek zekâya sahip haydutlar (Bı alanı) ve özellikle akıllılar (I alanı), farklı derecelerde de olsa toplumun refahının artmasına katkıda bulunurlar. Öte yandan, aptallık meziyetine sahip haydutlar (Bs alanı) ile aptallık özellikleri taşıyan saflar (Hs alanı), aptal insanların neden olduğu kayıpları, böylece de yıkıcı güçlerini artırır.

Tüm bunlar, toplumların işleyimi üzerine bazı düşünceler doğurmaktadır. *İkinci Temel Yasa*'ya göre, aptal insanların

oranı sabittir ve zaman, mekân, ırk, sınıf ya da başka herhangi bir tarihsel veya sosyokültürel değişkenden etkilenmez. Gerileyen bir toplumdaki aptal insan sayısının ilerleyen bir toplumdakinden daha fazla olduğuna inanmak büyük bir hatadır. Her ikisinde de aynı oranda aptal insan vardır. İki toplum arasındaki fark, gerileyen toplumdaki durumdur:

a) öteki üyeler toplumun aptal üyelerinin daha etkin olmasına izin vermiştir;

b) Hs ve Bs alanlarındaki nüfusun göreceli artışıyla birlikte aptal olmayan nüfusun bileşiminde bir değişiklik olmuştur.

Şekil-3

Bu teorik hipotez, tarihsel vakaların kapsamlı bir analiziyle bol bol doğrulanmaktadır. Gerçekten de tarihsel analiz, teorik sonuçları daha somut bir şekilde ve daha gerçekçi ayrıntılarla yeniden formüle etmemizi sağlar.

İster ilk, ister orta, ister yeni, ister yakınçağ düşünülsün, ilerleyen her ülkenin kaçınılmaz bir aptal insan yüzdesine sahip olduğu gerçeğiyle karşılaşılır. Bununla birlikte, ilerleyen bir ülkede, σ oranını kontrol altında tutmaya çalışan ve aynı zamanda kendileri ve toplumun öteki üyeleri için ilerlemeyi kesin kılacak kadar gelir üreten, alışılmadık derecede yüksek oranda akıllı bireyler de vardır.

Gerileyen bir ülkede, aptal bireylerin yüzdesi daima σ'ya eşittir; ancak nüfusun kalanında, özellikle iktidardakiler arasında, yüksek aptallık oranına sahip haydutların korkutucu şekilde çoğaldığı (Şekil 3'teki B çeyreğinin Bs alt alanı) ve iktidarda olmayanlar arasındaki safların sayısında eşit derecede korkutucu bir artış olduğu fark edilir (temel grafikteki H alanı, Şekil 1). Aptal olmayan nüfusun bileşimindeki böyle bir değişiklik, kaçınılmaz olarak aptalların σ kısmının yıkıcılığını artırır ve ülkeyi felakete götürür.

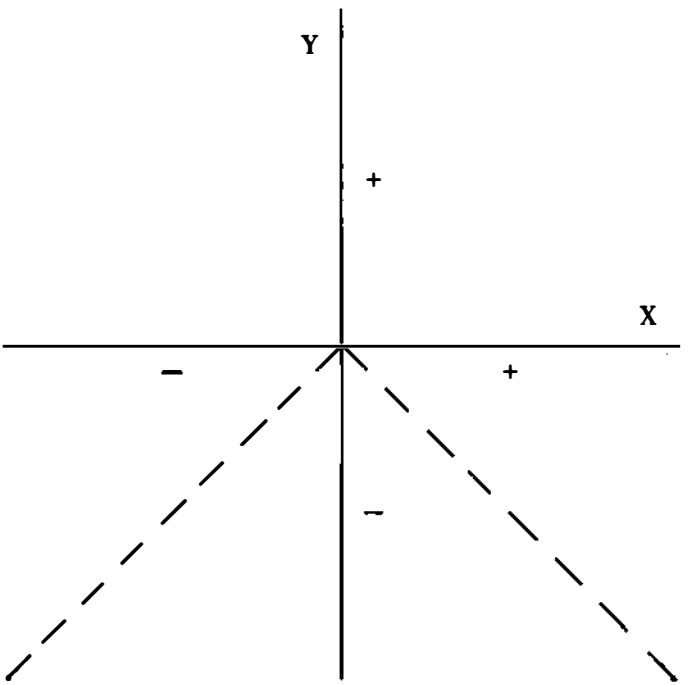
Ek

İlerleyen sayfalarda okuyucu, şu anda muhatap olduğu kişi veya grupların eylemlerini kaydetmek için kullanabileceği bir dizi grafik bulacaktır. Bu da söz konusu kişi veya gruplar hakkında doğru değerlendirmeler yapmasını ve böylece onlara karşı akılcı bir tutum benimsemesini sağlayacaktır.

İSİMLER

X=……..

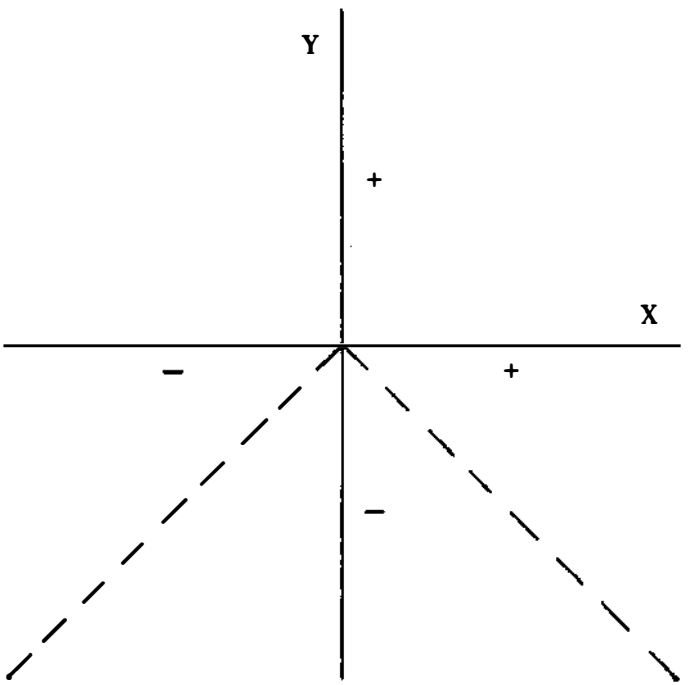
Y= (Okurun ismi)

İSİMLER

X=……..

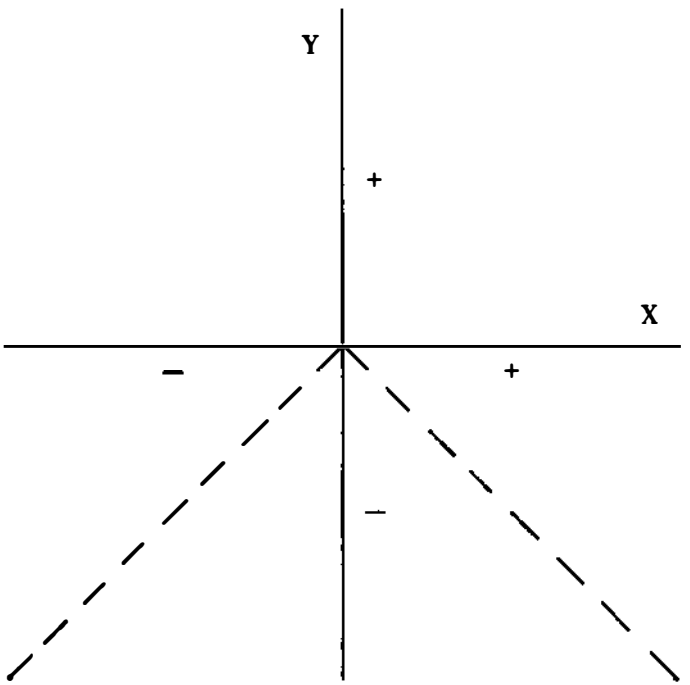
Y= (Okurun ismi)

İSİMLER

X=……...

Y= (Okurun ismi)

İÇİNDEKİLER

Başlarken

5

Ortaçağın Ekonomik Gelişiminde Baharatların (Özellikle Biberin) Rolü

9

İnsan Aptallığının Temel Yasaları

37

Ek

67

İnsan Aptallığının Temel Yasaları
Allegro Ma Non Troppo

CARLO M. CIPOLLA

"Akıllı kişi akıllı olduğunu bilir. Haydut, bir haydut olduğunun farkındadır. Saf kişi, acı verici bir şekilde kendi saflık duygusuyla doludur. Tüm bu karakterlerin aksine, aptal kişi aptal olduğunu bilmez."

Ticari bir meta olarak "biber" üzerinden bir Avrupa tarihi yazmak –kulağa her ne kadar çılgınca ya da imkânsız görünse de– mümkün müdür? Peki ya Roma İmparatorluğu'nun çöküş nedenleri arasında kurşun zehirlenmesine dair izler bulmak, insan aptallığının temel yasalarını matematiksel formüllerle ortaya koymak?

"İnsan Aptallığının Temel Yasaları" bal ve av hayvanlarına karşı zaafı olan piskoposların, baharatlı yiyecekleri tercih eden münzevilerin, üzüm bağları için yüz yıl sürecek savaşlar çıkaran kralların ve insanlar arasında yüksek bir orana sahip olan aptalların geçit töreni sırasında, bu sorulara ironik ve bizim için de hayli tanıdık yanıtlar veriyor:

"Gerileyen bir ülkede, aptal bireylerin yüzdesi daima 'σ'ya eşittir; ancak nüfusun kalanında, özellikle iktidardakiler arasında, yüksek aptallık oranına sahip haydutların korkutucu şekilde çoğaldığı ve iktidarda olmayanlar arasındaki safların sayısında eşit derecede korkutucu bir artış olduğu fark edilir. Aptal olmayan nüfusun bileşimindeki böyle bir değişiklik, kaçınılmaz olarak aptalların 'σ' kısmının yıkıcılığını artırır ve ülkeyi felakete götürür."

ISBN 978-625-7317-34-4